

Ζ. Ν. ΤΣΙΡΠΙΑΝΑΗ, δ. Φ.
Βοηθός Σπουδαστηρίου Νεωτέρας Ιστορίας
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Σ Ε Λ Ι Δ Ε Σ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ
(1306 - 1453)

Δὲν ἔχουν μελετηθῆ ἀκόμη τὰ ἱστορικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ Νίσυρος στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Μεσαίωνα καὶ οὔτε ἔχουν συγκεντρωθῆ συστηματικὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες τουλάχιστο πηγές, γιὰ τὴ διαφώτιση προσώπων καὶ πραγμάτων ποὺ ἐμφανίζονται στὸ μικρὸ αὐτὸ νησί τοῦ νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου¹. Φυσικὰ οὔτε εἰδικὴ ἀρχεϊακὴ ἔρευνα ἔχει ἀναληφθῆ. Καὶ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀδιάφορος μπροστὰ στὴν τύχη τῆς Νισύρου κατὰ τὴν ταραχμῆνη αὐτὴ περίοδο, ποὺ τὸ Βυζάντιο χάνει συνεχῶς ἐδάφη ἑλληνικὰ κάτω ἀπὸ τὴν ὄρμη τῶν Σταυροφόρων τῆς Δύσης καὶ τῶν Τούρκων τῆς Ἀνατολῆς, ὡς τὴν τελευταία στιγμή ποὺ πέφτει ἡ Κωνσταντινούπολις (1453). Ἡ προσοχὴ μάλιστα τοῦ μελετητῆ στρέφεται τόσο στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 14ου αἰ., ὅταν Βενετοὶ καὶ Ἰωαννῆτες Ἰππότες συμπλέκονται καὶ διεκδικοῦν τὴ Νίσυρο καὶ τὰ ἄλλα Δωδεκάνησα, ὅσο καὶ στὸν φεουδαρχικὸ τρόπο, ἔπειτα, τῆς διακυβέρνησης τοῦ νησιοῦ. Παράλληλα ἀξίζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ τὸν ρόλο τῶν Ἑλλήνων κατοίκων, δὲ ποικίλες ἐνέργειές των, καθὼς καὶ τὸν ἀντίκτυπο ἀπὸ τὴν ἄλωση στὸ νησάκι αὐτὸ τοῦ Αἰγαίου.

Τὰ στοιχεῖα ὥστόσο εἶναι πολὺ πενιχρὰ γιὰ μιὰ πληρέστερη ἱστορικὴ ἀπεικόνιση τῆς Νισύρου στὰ χρόνια αὐτά. Ἀλλὰ ἡ σύντομη αὐτὴ ἐργασία ἔχει σκοπὸ νὰ συγκεντρώσῃ, ὅσο γίνεται, τὰ λίγα ἔστω στοιχεῖα, ποὺ βρίσκονται διάσπαρτα δὲ πηγές καὶ βοηθήματα,

1. Μοναδικὴ προσπάθεια γιὰ συγκέντρωση ὕλικου παρατηροῦμε στὴ σύντομη καὶ γενικὴ ἱστορία τῆς Νισύρου τοῦ Ἐπαμ. Σταματιάδη, Περὶ Νισύρου, «Χρυσσαλίς», τόμ. 1 (1863), φυλλάδιον 16, σ. 481—484, ὁ ὁποῖος ὅμως οὔτε παραπέμπει στὶς πηγές ἀπὸ ὅπου ἀντλεῖ, οὔτε παρουσιάζει τὰ σχετικὰ ζητήματα σὲ ὅλη τους τὴν ἔκταση, ἐνῶ οἱ χρονολογίες ποὺ ἀναφέρονται εἶναι μερικὲς φερῆς λαθασμένες (ὅπως π.χ. στὴ σ. 484, ἡ μαρτυρία, τῆς ὁποίας ἡ πηγὴ δὲν μνημονεύεται, δὲν εἶναι τοῦ ἔτους 1449, ἀλλὰ τοῦ 1456 : βλ. Ἰωάννου Σακκελιώνας, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνησιν 1890, σ. 44—45. Πρβλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη (ἀριθ. 1—562), «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 7 (1910), σ. 162—163, ἀριθμ. 135). Αὐτολεξεῖ σχεδὸν ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐργασία τοῦ Σταματιάδη καὶ στοῦ Ἰωάννου Λογοθέτου, Περὶ Νισύρου, «Νισυριακὰ Χρονικά», ἔτος 6, τεύχ. 35 (Σεπτέμβριος—Δεκέμβριος 1960), σ. 27—29, καὶ ἔτος 7, τεύχ. 36 (Ἰανουάριος—Μάιος 1961), σ. 28—29. Συγκεντρωμένες ἐξάλλου τὶς γνωστὲς ὡς τῶρα πληροφορίες τὶς βρισκόμε καὶ στὸ πρόσφατο ἐκλαϊκευτικὸ βιβλίον τοῦ Ἰακώβου Ν. Καζαβῆ, Ἱστορία τῆς νήσου Νισύρου, New York 1966, σ. 35—37 (γιὰ τὰ χρόνια ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν).

νά τὰ ἀξιολογήσει καὶ νὰ τὰ ἐντάξει εἰς τὰ πλαίσια τῆς δωδεκανησιακῆς ἱστορίας. Ἀποβλέπει ἀκόμη νὰ ἐπεξεργασθῆ τις εἰδήσεις ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀνέκδοτα βενετικά ἔγγραφα ἢ ἀπὸ ἔγγραφα ἄλλων ἀρχείων ἐκδεδομένα, ἀλλ' ἀνεκμετάλλευτα ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Τὰ προβλήματα ποὺ θὰ προκύψουν καὶ θὰ τεθοῦν ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ μπορεῖ νὰ μὴ βροῦν ὅλα τὴ λύση τους. Πάντως δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ γίνουν τουλάχιστο γνωστὰ καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν εἰδικὴ ἔρευνα.

Ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰ. ὡς τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 14ου, πρὶν ἀπὸ τὸ 1306, ἡ Ρόδος τυπικὰ μόνον ἀνήκει εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος· οὐσιαστικὰ βρίσκεται εἰς τὰ χέρια Γενοβέζων κορσάρων, ὅπως τοῦ Ἰωάννη dello Canο, τοῦ Ἀνδρέα Μογρεσο καὶ τοῦ Vignolo de' Vignoli, οἱ ὁποῖοι φέρουν καὶ τὸν τίτλο τοῦ ναυάρχου τοῦ Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἡγεμόνες τῆς ἀπέναντι μικρασιατικῆς περιοχῆς δὲν παύουν νὰ τρέφουν φιλόδοξα σχέδια γιὰ μιά ὀριστικὴ κατάληψη τοῦ νησιοῦ². Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Κῶς, τὸ δεύτερο νηοὶ τῆς Δωδεκανήσου, ἀποτελεῖ προτεκτοράτο τῆς Βενετίας, μὲ καστελλάνο Βενετὸ (ὅπως τὸν Belletto Giustiniani de Creta καὶ τὸν Ἄγγελο Querini), ποὺ βρίσκεται σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Δούκα τῆς Κρήτης, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἐγγράφου τῆς 30 Ὀκτωβρίου 1302³. Λίγο ἀργότερα, εἰς τὸ 1304 (ὡς τὸ 1307), ἡ Κῶς θὰ περάσῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Γενοβέζου Benedetto I Zaccaria⁴, τοῦ

2. Βλ. K. H o p f, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit, εἰς Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste... bearbeitet und herausgegeben von J. C. Ersch und J. G. Gruber, τόμ. 85, Leipzig 1867, σ. 311—312. Cecil Torr, Rhodes in Modern Times, Cambridge 1887, σ. 9. Πρὸς καὶ Π. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα νομίσματα τῶν ἐκ τῆς οὐκρασίας Γαβαλᾶ Ἀθηνῶν Ρόδου. Ἀπὸ τοῦ 1233 μέχρι τοῦ 1309 ἔτους, «Πανδώρα», τόμ. 12 (1861), σ. 97—102, τοῦ ὁποῖου ὅμως ἡ γνώμη, ὅτι ἡ βυζαντινὴ οἰκογένεια Γαβαλᾶ κυβέρνησε τὴ Ρόδον καὶ τὰ γύρω νησιά ὡς τὸ 1309, ἀποδεικνύεται λανθασμένη (βλ. H o p f, ὁ. π., σ. 312). Ἐς προστεθῆ ἐδῶ ὅτι συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς Γαβαλάδες τῆς Ρόδου, οἱ ὁποῖοι ἔπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο εἰς τὸν δωδεκανησιακὸν χῶρον κατὰ τὸν 13ον αἰ., τὴ βρῖσκει κανεὶς στοῦ Σ π. Λάμπρου, Δύο ἐπιστολαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ρόδον, «Νέος Ἑλληνομῆμων», τόμ. 6 (1909), σ. 35 σημ. 2. Πρὸς καὶ Freddy Thiriet, La Romanie Vénitienne au moyen âge, Paris 1959, σ. 98—99 καὶ 103, σημ. 1.

3. Βλ. Σ π. Μ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα τῆς βενετικῆς Γερουσίας, 1281—1385 [Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 2, τεύχ. 1], Ἀθῆναι 1936, σ. 21, ἀριθ. 48, ὅπου καὶ ἐκδίδεται ὁλόκληρον τὸ ἔγγραφο. Πρὸς καὶ σ. 26, ἀριθ. 49. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴν πληροφορία ὅτι ὁμηρεῖ ἀπὸ τὴν Κῶ ἐκρατοῦντο εἰς τὴν Κρήτην. Ἀξιοποδόσχη ἀκόμη καὶ ἡ μνημονεύμενη πειρατικὴ ἐνέργεια τῶν Μονεμβασιωτῶν. Ἐπιγραμματικὴ περίληψη τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ βλ. στοῦ Giuseppe Giomo, Le Rubriche dei libri Misti del Senato perduti, «Archivio Veneto», τόμ. 18 (1879), σ. 59. Πρὸς καὶ εἰς τὸ πρόσφατον βιβλίον τοῦ F. Thiriet, Délibérations des Assemblées vénitienes concernant la Romanie, τόμ. 1, 1966, σ. 98—99, ἀριθ. 73.

4. Βλ. H o p f, Griechenland, ὁ. π., σ. 393 (ὅπου ὅμως ἡ χρονολογία 1303

νέου δεσπότη τῆς Χίου⁵. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ μεγάλα νησιά τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος, τὴ Ρόδο καὶ τὴν Κῶ, γιὰ τὰ ὁποῖα περισσότερο ἐνδιαφέρονται οἱ Δυτικοί, ἡ Νίσυρος παραμένει χωρὶς κυβερνήτη καὶ χροισμεύει ὡς καταφύγιο Ἑλλήνων καὶ Σαρακηνῶν πειρατῶν⁶.

Ἡ ζωερὴ ὁμως κίνηση ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ θαλάσσια περάσματα τῆς Δωδεκανήσου κατὰ τὸ 1306 κυρίως, μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν καραβιῶν τῆς Βενετίας, τῆς Γένοβας καὶ τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ, φέρνει στὸ ἱστορικὸ προσκόνιο καὶ τὴ ληρονημένη Νίσυρο. Συγκεκριμένα λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ ἔτους αὐτοῦ ὁ εὐγενὴς Βενετὸς Ἰάκωβος Barozzi (Μπαρότσης), ἄλλοτε βάλιος τῆς Εὐβοίας (1295—1297) καὶ Δούκας τῆς Κρήτης (1301—1303), δυνάστης τότε τῆς Σαντορίνης, ὡς Ἰάκωβος Β' (1296—1308)⁷, ἐπιχείρησε μετὰ τέσσερα καράβια νὰ καταλάβῃ τὸ κάστρο τῆς Νισύρου. Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ ἀνέκδοτο βενετικὸ ἔγγραφο⁸ τῆς 9 Ἰουλίου 1306, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπόφαση τοῦ Μείζονος Συμβουλίου τῆς Γαλινοτάτης Δημοκρατίας. Ἀξίζει νὰ τὸ ἐκδώσουμε ἐδῶ ὀλόκληρο, γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσῃ πρὸ θετικὰ ἐπὶ λεπτομερῆ κατανόηση τῶν γεγονότων τοῦ 1306.

Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ A.S.V.—Deliberazioni del Maggior Consiglio, Capricornus, φ. 122^r.

⟨Die VIIIJ julij 1306⟩

Cum dominus Jacobus Baroci requisierit a domino Duce et eius consilio emendan et satisfactionem de IIIJ lignis, in quibus partem/² habebat, que recesserunt ab obsidione castri Nixari, ubi erant, et uenierunt Nigropontem, in seruitium nostri

πρέπει νὰ διορθωθῇ σὲ 1304). Charles Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, Berlin 1873, σ. 502. Τοῦ ἴδιου, Les Giustiniani dynastes de Chios, Paris 1888, σ. 14. Πρὸς καὶ Giuseppe Gerola, I monumenti medioevali delle Tredecime Sporadi, «Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente», τόμ. 2 (1916), σ. 28.

5. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Zaccaria τῆς Χίου βλ. William Miller, Essays on the Latin Orient, Cambridge 1921, σ. 283—298.

6. Βλ. Karl Hopf, Veneto—Byzantinische Analekten, εἰς «Sitzungsberichte der phil.—hist. Klasse des k. Akademie der Wissenschaften», τόμ. 32, Wien 1859, σ. (389)27.

7. Βλ. Hopf, Analekten, σ. (528)166 καὶ περισσότερες λεπτομέρειες στὴ σ. (386) 24—(389) 27.

8. Μνεία τοῦ ἔγγραφου αὐτοῦ συναντοῦμε στὸ Hopf, Analekten, σ. (389) 27, (480) 118, μετὰ διαφοροτικὴ ὁμως ἀρχεϊακὴ ἐνδειξη καὶ λανθασμένη ἡμέρα (8 Ἰουλίου ἀντὶ 9). Ἐπίσης στὸ ἴδιον, Griechenland, τόμ. 85, σ. 393, ἔπου λανθασμένα ἀναφέρεται ὁ Ἀδρῆας Barozzi ἀντὶ ὁ Ἰάκωβος. Βλ. καὶ A. T. Luttrell, Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century, «Papers of the British School at Rome», τόμ. 26 (1958), σ. 196.

Comunis ad requisitionem baiuli, /³ uisum fuit domino Duci et omnibus consiliariis tunc existentibus, quod ipse deberet recipere emendam speciale de duobus illorum/⁴ lignorum intantum quantum pertinebat ad eum. Et ipse postmodum pro ipsa emenda petierit unum lignum centum lignorum a Comuni/⁵ in credentia soluendo ipsum in tribus annis, videlicet omni anno tertium, et dando bonam pleçariam de sic obseruando, vissum/⁶ etiam domino Duci et omnibus consiliariis ipsum ei dare occasione predicta, nunc vadit pars, quod dictum lignum ei detur/⁷ pro predictis satisfatione et emenda, quam petebat a Comuni cum conditione predicta dando dictam pleçariam de soluendo ipsum /⁸lignum in terminis antedictis; et si consilium est contra, sit reuocatum quantum in hoc.

Ego Thomas Muani, consiliarius, manu mea subscripsi.

Ego Marinus Faletrus, consiliarius, manu mea subscripsi.

Ego Marcus Siboto predictum consilium cancellavi, quia repertum est apud cameram solum esse lignum.

Ἀπὸ τὸ ἔγγραφο λοιπὸν αὐτό, κυρίως ἀπὸ τὸν στ. 1 - 2, βλέπουμε πὼς ὁ Μπαρότης πολιόρκησε τὸ κάστρο τῆς Νισύρου, ἀλλ' ἀποχώρησε ἀπρακτος καὶ μάλιστα μὲ σοβαρὲς ζημιές, πράγμα ποὺ τὸν ἀνάγκασε νὰ καταφύγῃ στὴν Εὐβοία, ἀπὸ ὅπου καὶ ζήτησε τὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση τῆς Βενετίας γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωση τῶν караβιῶν του. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας αὐτῆς ἀποδεικνύει, νομίζω, ἄμεσα ὅτι ἡ ἄμυνα τῆς Νισύρου εἶναι ἱκανοποιητικὴ, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει ὀργανωμένη διοίκηση στὸ νησί, καὶ πὼς οἱ Ἕλληνες κάτοικοι γενικά μμποροῦν ν' ἀντιταχθοῦν μὲ ἐπιτυχία σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ ἐπίθεση.

Τὸ ἔγγραφο (στὸν στ. 2) μνημονεύει τὸ κάστρο Nixari⁹, χωρὶς νὰ προσδιορίζη μὲ ἀκρίβεια σὲ ποῖο μέρος τοῦ νησιοῦ βρισκόταν αὐτό. Πολὺ πιθανὸ νὰ ἐννοῖ τὴν ἀρχαία ἀκρόπολη, τὸ σημερινὸ Παλαιόκαστρο¹⁰, ποὺ ἀπέχει πολὺ λίγο (δέκα λεπτά περίπου δρό-

9. Γιὰ τοὺς διάφορους τύπους μὲ τοὺς ὁποίους ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα τοῦ νησιοῦ κατὰ τὴ φραγκοκρατούμενη περίοδο βλ. στοῦ Otto Markl, Ortsnamen Griechenlands in «fränkischer» Zeit, Graz 1966, σ. 48 (εὐρετήριο).

10. Γιὰ τὸ κάστρο αὐτό καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ προκαλεῖ στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα βλ. στοὺς R. M. Dawkins—Alan J. B. Wace, Notes from the Sporades, Astypalaea, Telos, Nisyros, Leros, «The Annual of the British School at Athens», τόμ. 12 (1905—1906), σ. 165—168. (Μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ τῶν σελίδων αὐτῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴ Νίσυρο βλ. στοῦ Α. Κ. Κοντοβεροῦ, Σημειώσεις ἐκ τῶν Σποράδων, «Ἡ Νίσυρος εἰκονογραφημένη», τεύχ. 1 (Ἀπρίλιος 1954), σ. 6—9, καὶ τεύχ. 2 (Ὀκτώβριος 1954), σ. 6—7. Πρβλ. καὶ Ludwig Ross, Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres, τόμ. 2, Stuttgart und Tübingen 1843 (ἐπανέκδοση εἰς Klassiker der Archäologie, Band III, Halle 1913, σ. 60—61), καθὼς καὶ Α. Κ. Κοντοβεροῦ, Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰς ἀρχαιότητος τῆς νήσου μας. Τὸ Παλαιόκαστρον, «Νισυριακὰ Χρονικά», ἔτος 3 (1957), τεύχ. 15 (Μάρτιος—Ἀπρίλιος), σ. 25—27.

μο) ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὸ Μανδράκι. Ἄλλωστε τὸ φρούριο τοῦ Μανδρακιοῦ εἶναι κυρίως ἔργο τῶν Ἱπποτῶν¹¹, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται εἰς τὴ Νίσυρο μερικὰ χρόνια ἀργότερα. Ἔτσι ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ κάστρο αὐτὸ ποὺ προσέβαλε ὁ Μπαρότσις. Καὶ οἱ μαρτυρίες περιηγητῶν τοῦ τέλους τοῦ 14ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. σχετικῆς μὲ τὸ Παλαιόκαστρο, ὅπως θὰ δοῦμε πῶς κάτω, βεβαιώνουν ὅτι δὲν εἶχε ἐγκαταλειφθῆ, ἀλλὰ παρέμενε κέντρο κατοικημένο. Ἐπειτα τὸ κάστρο αὐτὸ βρίσκεται κοντὰ εἰς τὴν παραλία καὶ ἦταν δυνατὸ νὰ δεχθῆ ἐπίθεση ἀπὸ ἐχθρικὸ στόλο, ἐνῶ τὰ ἄλλα κάστρα εἶναι κτισμένα εἰς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ.

Ἄλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ παραπάνω βενετικοῦ ἐγγράφου παρουσιάζει καὶ ἀπὸ ἄλλες πλευρῆς ἐνδιαφέρον. Πληροφοροῦμαστε πραγματικὰ (στ. 3-4) ὅτι ἡ αἴτησις τοῦ Ἰακώβου Μπαρότσι γιὰ βοήθεια ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία, ἡ ὁποία καὶ ἀποφάσισε ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν δύο ἀπὸ τὰ τέσσερα πλοῖα του. Τελικὰ ὅμως ἐγκρίθηκε (στ. 4-8) ἡ πρότασις τοῦ ἐνδιαφερομένου ποὺ ζήτησε, ἀντὶ γιὰ τὴν ἐπιδιόρθωσιν, ἓνα πλοῖο μὲ ἑκατὸ κουριά¹², τὸ ὁποῖο θὰ ἐξοφλοῦσε μέσα εἰς τρία χρόνια, πληρώνοντας κάθε χρόνο τὸ ἓνα τρίτον τῆς τιμῆς, ἀφοῦ βέβαια ὑπῆρχε καὶ ἡ σχετικὴ ἐγγύτησις (plezaria)¹³. Αὐτὴ ὡστόσο ἡ ἀπόφασις τῆς Βενετίας μορεὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς ἀκόλουθες διαπιστώσεις: Πρῶτα πρῶτα ὅτι ἡ Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Μάρκου δείχνει ζωηρὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περιοχὴ τῆς Δωδεκανήσου¹⁴, ἔπειτα ὅτι ἐπικροτεῖ τὴ ναυτικὴ ἐπιχείρησιν τοῦ Μπαρότσι ἐναντίον τῆς Νισύρου καὶ τέλος ὅτι τοῦ συμπαραστήκεται μὲ κάθε τρόπο γιὰ τὸ μέλλον.

Καὶ θὰ ἦταν ἀνεξήγητο τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ τῆς Βενετίας, ἂν δὲν γνωρίζαμε τί συμβαίνει εἰς τὰ νησιά τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1306. Στὶς 27 Μαΐου ἀκριβῶς τοῦ ἔτους αὐτοῦ ὁ Γενοβέζος Vignolo de' Vignoli ἐκλείνει συνθήκην μὲ τὸν Μέγα Μάγιστρο τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλὴμ, τὸν Foulques de Villaret, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Ἱππότες μπορούσαν νὰ γίνουν κύριοι μερικῶν βυζαντινῶν νησιῶν, καὶ εἰδικὰ τῆς Κῶ, τῆς Λέρου καὶ τῆς Ρόδου. Τὰ γεγονότα ἐξελίσσονται πολὺ γρήγορα τὸ καλοκαίρι καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306 καὶ καταλήγουν εἰς τὴν κατάληψιν ἀπὸ τοὺς Ἱππότες τῶν

11. Βλ. Gerola, I monumenti medioevali, ὁ.π., σ. 24-26.

12. Πρβλ. καὶ Hopf, Analekten, σ. (389) 27.

13. plezaria: βλ. γιὰ τὴ σημασίαν τῆς στοῦ Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, τόμ. 6, Niort 1886, σ. 372. Εἶναι ἡ ἰταλικὴ λ. piezaria ἢ pieggeria (βλ. καὶ G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1867, σ. 509).

14. Ἐννοοῦμε βέβαια τὰ σημερινὰ νησιά, γιὰτὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὁ ὄρος ἀναποκρινόταν εἰς διαφορετικὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ: βλ. Κ. Ι. Ἀμάντου, Δωδεκανήσος, «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. 30 (1929-1930), σ. 244-246, στοῦ Ἰδίου, Τρίνασος-Δωδεκανήσος, «Ἑλληνικά», τόμ. 7 (1934), σ. 274-276, καθὼς καὶ Διόν. Α. Ζακυθηνοῦ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 17 (1941), σ. 254-259.

φρουρίων τοῦ Φαρακλοῦ (20 Σεπτεμβρίου) καὶ τοῦ Φιλερήμου (9 Νοεμβρίου) στὴ Ρόδο¹⁵. Τὴν ἴδια ἐποχὴ δυὸ Ἴππότες μὲ πενήντα ἄνδρες κατάφεραν νὰ καταλάβουν τὴν Κῶ, ἀλλὰ δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν κρατήσουν¹⁶. Στὰ 1306 ἀκόμη οἱ Ἴππότες ἔρχονται ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς εὐγενεῖς Βενετοὺς τοῦ οἴκου Κορνάρου, ἰδίως μὲ τὸν Ἀνδρέα Κορνάρο, σχετικὰ μὲ τὴν κυριαρχία τῆς Καρπάθου, τῆς Κάσου καὶ τῆς Σαριάς¹⁷, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1307 ὁ Δούκας τῆς Κρήτης (Federico (Belletto) Giustinian)¹⁸ καὶ ὁ στρατηγὸς (capitaneus) Γαβριὴλ Dai dolo ἀποφασίζουν τὴν κατάληψη τῆς Ρόδου¹⁹.

Μέσα ἀπ' αὐτὲς τὲς ἐνέργειες Ἴπποτῶν καὶ Βενετῶν στὰ Δωδεκάνησα, ἀν' ἑκχωρίσουμε τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μπαρότιν ἐναντίον τῆς Νισύρου, καταλαβαίνουμε καθαρότερα τὴν ἀντίδρασιν τῆς Βενετίας καὶ τὴν προσπάθειά της νὰ ἐξασφαλίσῃ ἕνα στήριγμα στὰ βορειοανατολικά τῆς μεγάλης της ἀποικίας τῆς Κρήτης. Ὅταν μάλιστα οἱ Ἴππότες κυριεύουν τὴν πόλιν τῆς Ρόδου στὶς 15 Αὐγούστου 1309²⁰, τότε οἱ ἀνησυχίες τῆς Γαλνότηατος ἐκδηλώνονται ἐντονώτερα.

Μᾶς ἔχουν ὠθηθῆ ἐπιστολὲς τοῦ Μικροῦ Συμβουλίου (Minor Consiglio)²¹ τῆς Βενετίας ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικὲς γιὰ τὰ προληπτι-

15. Βλ. C. Torr, Rhodes in Modern Times, σ. 10—11, βλ. καὶ I. X. Δελένδα, Οἱ Ἴππότες τῆς Ρόδου, Ἀθήναι ἕ. ἕ., σ. 121—126.

16. Βλ. J. Delaville le Roulx, Les Hospitaliers en Terre Sainte et à Chypre, 1100—1310, Paris 1904, σ. 276—279, ὅπου καὶ ἄλλες λεπτομέρειες. Πρβλ. καὶ τὸ παρακάτω δημοσιεύμενο ἔγγραφο σχετικὰ μὲ τὴν Κῶ (στ. 2, σημ. 27).

17. Βλ. H orpf, Griechenland, τόμ. 85, σ. 393. Thiriet, La Romanie Vénitienne, σ. 163. Πρβλ. καὶ M. Μιχαηλίδου—Νουάρου, Αἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μετὰ τῶν γειτονικῶν νήσων Καρπάθου καὶ Κάσου ἀπὸ τοὺς αἰῶνας, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. 2 (1939), σ. 113.

18. Γι' αὐτὸν βλ. τοῦ S. Borsari, Il dominio veneziano a Creta nel XIII secolo, Napoli 1963, σ. 131.

19. Βλ. G. Gio mo, Le Rubriche dei libri Misti, ὁ. π., σ. 61. Πρβλ. καὶ Σπ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα, ὁ. π., σ. 56, ἀριθ. 18. Δὲν γνωρίζω ὅμως, ἀπὸ ἕλλη πηγὴ, ἀν' πραγματοποιήθηκε ἕνα τέτοιο σχέδιον τῶν Βενετῶν γιὰ τὴν Ρόδο. Φαίνεται πὸς ἔμεινε ἀνεκτέλεστο. Ἡ ἀπόφασίς ὅμως αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν προθέσεων τῆς Βενετίας. Κάπως διαφορετικὰ ὡστόσο τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ H orpf, Analekten, σ. (480) 118, ἀπὸ τὸν Luttrell, Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes, σ. 197 σημ. 16.

20. Βλ. Iacomo Bosio, Dell' Istoria della Sacra Religione et illustrissima militia di San Giovanni Gerosolimitano, parte seconda (τόμ. 2), in Roma 1594, σ. 16 (τὴ β' ἐκδοσὴ τοῦ τόμου αὐτοῦ, στὴ Ρώμη 1629, δὲν τὴν ἔχω στὴ διάθεσή μου τώρα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν παραπέμπω σ' αὐτὴν μόνο σὲ μερικὲς περιπτώσεις, ἀπὸ ὀρισμένους σημειώσεις ποὺ κράτησα, θὰ παραθέτω καὶ τὴ σ. τῆς β' ἐκδ. διπλα στὴ σ. τῆς α'). C. Torr, Rhodes, σ. 11. Πρβλ. μερικὲς ἀξιοπρόσεχτες λεπτομέρειες καὶ τοῦ De Vertot, Histoire des Chevaliers de S. Jean de Jerusalem appelez depuis Chevaliers de Rhodes et aujourd' hui Chevaliers de Malte, τόμ. 2, à Paris 1726, σ. 82—83 καὶ ὑποσημ.

21. Γιὰ τὴ σειρά τῶν ἐγγράφων αὐτῶν ποὺ βρίσκονται στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας βλ. τοῦ Giuseppe Gio mo, Lettere segrete del Collegio, rectius Minor Consiglio, «Miscellanea di Storia Patria» (R. Deputazione di Storia Patria), serie III, τόμ. 1 (1910), σ. 269—403.

κά τῆς μέτρα στὸ Αἰγαῖο, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῶν κινήσεων τῶν Ἰωαννιτῶν Ἴπποτῶν. Ἔτσι στὶς 29 Νοεμβρίου 1309 ἀπευθύνει τὸ Συμβούλιο αὐτὸ ταυτόσημες ἐπιστολὲς πρὸς τοὺς Βενετοὺς καστελλάνους Κορώνης καὶ Μεθώνης, πρὸς τὸν Δούκα τῆς Κρήτης καὶ τοὺς συμβούλους του, στοὺς ρέκτορες Ρεθύμνου καὶ Χανίων Ἰωάννη Vallares ο καὶ Νικόλαο Morosini, στὸν βάιλο ἀκόμη τῆς Εὐβοίας καὶ τοὺς συμβούλους του, μὲ λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς διαθέσεις τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου, τὸν ἀριθμὸ τῶν γαλερῶν του, γιὰ τὸ πιθανὸ δρομολόγιό του ἀπὸ τὴν Ἰταλία πρὸς τὴ Ρόδο, γιὰ τὶς διαδόσεις ὅτι ὁ ἰπποτικὸς στόλος κατευθύνεται πρὸς τὴν Μυτιλήνη, τὴν Κύπρο ἢ καὶ τὴν Κρήτη. Γι' αὐτὸ καὶ δίδονται ἐντολές, ὁ βενετικὸς στρατὸς στὰ μέρη αὐτὰ νὰ βρίσκεται σὲ διαρκῆ ἐπιφυλακῆ καὶ νὰ ἐνδεχυθῶν οἱ φρουρὲς ²², ἐνῶ ταυτόχρονα (29—30 Νοεμβρίου) ἀποστέλλονται δύο πλοῖα ἀπὸ τὴ Βενετία μὲ πολεμικὸ ὕλικὸ γιὰ τὴν Κρήτη, τὴ Μεθώνη καὶ τὴν Κορώνη ²³. Καὶ τὸν Ἰανουάριον ἀκόμη τοῦ 1310 ἡ Γαληνότατη Δημοκρατία ἐκφράζει ζωηρότατες ἀνησυχίες γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ ἰπποτικῆ στόλισκου καὶ σπεύδει γιὰ ἄλλη μὴ φορά νὰ εἰδοποιήσῃ τὶς βενετικὰς ἀρχὰς τῆς Κορώνης, τῆς Μεθώνης, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Εὐβοίας ²⁴.

Ἡ ἀτμόσφαιρα παραμένει ἠλεκτρισμένη, ὄχι μόνο γιὰτὴ ἡ Βενετία φοβάται πιθανὴν ἐπίθεση τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου ἐναντίον τῶν κτήσεις τῆς ἐπὶ τὴν Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ γιὰτὴ ἐνδιαφέρεται πολὺ νὰ κρατήσῃ ὅποιαδήποτε ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα. Χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ ἐνδιαφέροντός τῆς μᾶς δίνει ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ βενετικῆ Μικροῦ Συμβουλίου πρὸς τὸν Δούκα τῆς Κρήτης καὶ τοὺς συμβούλους του μὲ χρονολογία 7 Φεβρουαρίου 1310 (βεν. ἔτος 1309). Πραγματικὰ ἀπὸ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ πληροφοροῦμασθε ὅτι ἤδη στὶς 31 Ὀκτωβρίου 1309 οἱ Βενετοὶ ἔχουν ἀνακαταλάβει τὴν Κῶ, ὅτι μὲ μισθοφόρους ἐπάνδρωσαν τὶς φρουρὰς στὰ δύο κάστρα τοῦ νησιοῦ ²⁵ καὶ ὅτι ἕνας Ἰππότης τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος πῆγε ἐκεῖ ἀπὸ τὴ Ρόδο, ζήτησε νὰ τοῦ παραχωρήσουν τὸ νησί. Ἐπί-

22. Βλ. Archivio di Stato di Venezia—Lettere di Collegio, rectius Minor Consiglio (1308—1310), φ. 63^r, Πρβλ. καὶ Thiriet, Déléberations des assemblées vénitiennes, σ. 129, ἀριθ. 192.

23. Βλ. A. S. V.—δ.π., φ. 63^v—64^r. Πρβλ. Thiriet, Déléberations, σ. 130, ἀριθ. 195.

24. Βλ. τὶς σχετικὰς ἐπιστολὰς μὲ ἡμερομηνία 14 Ἰανουαρίου 1310 (βεν. ἔτος 1309) στὸ A. S. V., δ.π., φ. 66^v. Πρβλ. καὶ Luttrell, Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes, σ. 197.

25. Στὸ ἔγγραφο (βλ. μεθεπόμενῃ σημ.) δὲν ὀνομάζονται τὰ κάστρα αὐτά. Ἡ πληροφορία πάντως εἶναι σημαντικὴ, γιὰτὴ οἱ εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ κάστρα τῆς Κῶ, στὸν Μεσαίωνα, ἀρχίζουσι μὲν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. κ.ε. Πιθανῶς ἀπὸ τὰ δύο κάστρα τὸ ἓνα ν' ἀνταποκρίνεται μὲ αὐτὸ ποὺ βλέπουμε στὴ σημερινὴ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ καὶ τὸ δεύτερο μὲ ἐκεῖνο τοῦ Παλιῶ Πυλίου (ἢ καὶ τῆς Ἀντειμάχειας), τὰ ὁποῖα γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχαν ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ· βλ. γιὰ τὰ κάστρα τῆς Κῶ στοῦ G. Gerola, I monumenti medioevali delle Tredici Sporadi, τόμ. 2, σ. 33—53.

σης ἀναγνωρίζει τὸ Μικρὸ Συμβούλιο τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Κῶ ὁ εὐγενὴς Βενετὸς Ἰωακείμ (Johachinus) Sanuto²⁶, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ²⁷.

Τὴν ἴδια μέρα (στὶς 7 Φεβρουαρίου) τὸ Συμβούλιο αὐτὸ γράφει πάλι σχετικὰ μὲ τὸν κίνδυνο ἀπὸ τοὺς Ἰωαννίτες Ἱππότες στὶς ἀρχὲς τῆς Κρήτης (χωριστὰ μάλιστα καὶ στὸν ρέκτορα Χανίων), τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῆς Εὐβοίας, ἐνῶ δὲν παραλείπει νὰ σημειώσῃ μὲ λεπτομέρεια τὸ εἶδος καὶ τὴν ποσότητα τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου ποὺ στέλνεται γιὰ ἐνίσχυση στὰ μέρη αὐτά²⁸.

26. Αὐτός, ποὺ εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος Βενετὸς κυβερνήτης τῆς Κῶ, ἐπιδόθηκε μὲ δύο πλοῖα σὲ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς στὰ μέρη τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ἀρμενίας, γι' αὐτὸ καὶ τὸ Μικρὸ Συμβούλιο γράφει τὴν 13 Μαΐου 1310 σὶν βάλιο τῆς Εὐβοίας νὰ πάρῃ σχετικὰ μέτρα γιὰ τὴ σύλληψή του: βλ. ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου στοῦ F. Thiriet, *Délibérations des assemblées*, σ. 295 (βλ. καὶ σ. 134, ἀριθ. 212, ὅπου ὅμως τὸ Joachinus (Ἰωακείμ) ἀποδίδεται ὡς Giovanni). Πρβλ. καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ H o r f, *Griechenland*, τόμ. 85, σ. 395.

27. Τὸ ἐγγράφο θεωρῶ σκόπιμο νὰ τὸ παραθέσω ἐδῶ, γιὰτὶ ἀπ' αὐτὸ μπερῆ κανεὶς ν' ἀντλήσῃ καὶ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν Κῶ. Μνεῖα τοῦ ἐγγράφου βλ. στοῦ H o r f, *Griechenland*, τόμ. 85, σ. 394. Περίληψή του, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται μὲ ἀκρίβεια στὸ περιεχόμενό του, βλ. στοῦ Thiriet, *Délibérations des assemblées*, σ. 131, ἀριθ. 199. Ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ A. S. V.—*Lettere di Collegio, rectius Minor Consiglio, 1308—1310*, φ. 68r.

Duche et consiliariis Crete

² Recepimus nuperime litteras nostras datas vltimo octubris, inter cetera continentes, qualiter alias nobis significaueratis, quod ³ receperatis insulam de Lango ad nostrum beneplacitum cum certis pactis et conuentionibus, que scripsistis, et quod nunc in ipsis pactis ⁴ certa melioramenta obtinuistis, que nobis uestris litteris interclusa misistis, et quod pro munitione duorum castrorum dicte insule ⁵ stipendiarios misistis, denotantes etiam requisitionem uobis factam de dicta insula per quendam fratrem Hospitalem, illuc uenientem de ⁶ Rdo. Ad que prudentie uestre rescridimus, quod, cum per uestras priores litteras sciuiumus uos dictam insulam recepisse, nec data ⁷ prius nobis noticia et habita nostra responsione, fuimus admirati, et sicut ad illas uestras litteras respondentes rescripsimus ⁸ quod nos prouidimus nos de dicta insula non impedire, quod Comuni nostro est, mandantes uobis, per nos et nostra consilia minus, de XL ⁹ et Rogatorum, quod nobili viro Johachino Sanuto de eo quod fecerat, ut nuncius aliorum de Lango, de sua oblatione re-¹⁰graciantes per illa decentia uerba, que uobis conuenire uiderentur, discederetis a facto, et crcdimus quod predicta feceretis, ut uobis ¹¹ scripsimus. Si uero aliquid restaret fiendum, vobis intanti scribimus per nos et nostrum consilium precipiendo mandantes, quod predicta ¹² faciatis; sed de non impediendo uos pro nostro Comune inde guarnimentum quidlibet, quod fecisetis (*sic*), propterea, ut uobis scripsimus, ¹³ accipiendo inde tam gentem quam arma, nec de hoc uos inde impedire petitis (?).

Datum VIJ february, octaue indictionis.

28. Βλ. A. S. V., ὁ.π., φ. 68r-v Πρβλ. καὶ Thiriet, *Délibérations*, σ. 131, ἀριθ. 200, 201.

Ὡστόσο οἱ πολεμικὲς αὐτὲς προετοιμασίαι δὲν πρόκειται νὰ καταλήξουν εἰς σύγκρουση. Πρῶτα πρῶτα γιατί οἱ Ἱππότες δὲν ἐνόησαν τὴς βενετικῆς κτήσεις. Ἡ διαφορὰ ποῦ δημιουργήθηκε γιὰ τὴν Κάρπαθο καὶ τὴν Κάσο ἀνάμεσα στοὺς Βενετοὺς Κορνάρους καὶ τὸ Ἱπποτικὸ Τάγμα ρυθμίστηκε τελικὰ εἰς 20 Ἰουνίου 1316²⁹. Ἐπειτα ἡ Βενετία ἔβλεπε πόσο δαπανηρὸ καὶ δύσκολο ἦταν νὰ κρατήσῃ μεμονωμένα νησιά, ἀφοῦ οἱ Ἱππότες εἶχαν γίνει κύριοι τῆς Ρόδου καὶ οἱ Τούρκοι τῆς ἀπέναντι μικρασιατικῆς ἀκτῆς θὰ ἔθεταν συνεχῶς εἰς κίνδυνον τὴς μικρῆς καὶ ἐκόρητες βενετικῆς ἀποικίαις τῆς Δωδεκανήσου. Ὁ τουρκικὸς μάλιστα κίνδυνος, εἰς τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ., δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἱππότες μὲ τοὺς Βενετοὺς³⁰.

Οἱ συνθήκαι λοιπὸν ποῦ δημιουργοῦνται μετὰ τὸ 1310 εὐνοοῦν τὸ Ἱπποτικὸ Τάγμα νὰ καταλάβῃ χωρὶς μεγάλας θυσιῆς τὴν Κῶ (εἰς 1314) καὶ τὴ Νίσυρον, νησιά μὲ σημαντικὴ στρατηγικὴ θέση, εἰς λιμάνια τῶν ὁποίων καταφεύγουν καὶ ἀνεφοδιάζονται τὰ Ἱπποτικὰ πλοία, μπροστὰ ἀκριβῶς εἰς τὰ μάτια τῶν Τούρκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας³¹. Εἰδικὰ γιὰ τὴ Νίσυρον γνωρίζομε εἰς 15 Αὐγούστου 1316 ὁ Μέγας Μάγιστρος Foulques de Villaret παραχωροῦσε ὡς φέουδο μὲ κληρονομικὸ δικαίωμα τὸ μικρὸ αὐτὸ νησί στοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Βιονανίτα Assanti d'Ischia, ἀνταρμείβοντάς τους γιὰ τὴς ὑπηρεσίαις ποῦ προσέφεραν εἰς τὸ Τάγμα³². Ἔτσι ὅλο τὸ νησί, μὲ τὰ κάστρα του, τὰ χωριά του, τοὺς κατοίκους του καὶ γενικὰ καθεὶ ποῦ ὑπάρχει εἰς αὐτὸ περὶ εἰς τὰ χέρια τῶν δυο ἀδελφῶν, οἱ ὅποιοι, ὡς χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει τὸ σχετικὸ ἔγγραφο, παίρνουν *insulam Nizari, cum omnibus [et] singulis castris et fortelleciis suis, terris, vilis, suburbiiis, jardinis, possessionibus et locis, aquis et pascuis, planis, nemoribus et montanis, hominibus, vassalis, servis, rusticis et villanis, fructibus, redditibus, proventibus, juribus, jurisdictionibus et rationibus universis*³³.

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀποδεικνύει καθαρά, νομίζω, τὸ ἀπόλυτο φεουδαρχικὸ σύστημα, μὲ τὸ ὁποῖο, ὡς συνέβαινε εἰς τὴ Δύση, θὰ κυβερνηθῆ τὸ νησί.

29. Βλ. Hopf, Griechenland, τόμ. 85, σ. 395. Πρὸς Gerola, I monumenti medioevali, τόμ. 2, σ. 68—69, 77, καθὼς καὶ J. Delaville le Roulx, Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310—1421), Paris 1913, σ. 4.

30. Βλ. σχετικὰ τοῦ Σπ. Θεοτόκη, Ἡ πρώτη συμμαχία τῶν κυριάρχων κρατῶν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τῆς καθόδου τῶν Τούρκων ἀρχομένου τοῦ 14' αἰῶνος, «Ἐπετ. Ἐταιρείαις Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 7 (1930), σ. 283—298. Πρὸς καὶ Thiriet, La Romanie Vénitienne, σ. 166.

31. Βλ. Delaville le Roulx, Les Hospitaliers à Rhodes, σ. 4—6.

32. Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Μάλτας τὸ δημοσίευσε ὁ Delaville le Roulx, ὁ.π., σ. 361—364.

33. Βλ. Delaville le Roulx, ὁ.π., σ. 362.

Πῶς χειρίστηκαν τὴν ἐξουσία οἱ ἀδελφοὶ Assanti δὲν εἶναι γνωστό. Φυσικὰ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τοῦ νησιοῦ θ' ἀντιμετώπιζαν τὴς οικονομικῆς ἀπαιτήσεις ποῦ εἶχε ἀπ' αὐτοὺς τὸ Τάγμα³⁴. Χαρακτηριστικὸ πάντως εἶναι ὅτι στὰ 1352 οἱ Νισύριοι ἐπαναστάτησαν ἐναντίον τοῦ Novello Manocca, ὁ ὁποῖος ἐπιτρόπευε τότε τοὺς ἀνήλικους ἀδελφούς Cecco καὶ Νικόλαο Assanti, γιουὺς τοῦ Ἰακώβου (γιοῦ τοῦ Ἰωάννη). Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς Bosio, ὁ Manocca συμπεριφερόταν πολὺ σκληρὰ (*troppo aspramente*) στοὺς κατοίκους, οἱ ὁποῖοι καὶ ξεσηκώθηκαν, ἀρνήθηκαν νὰ πληρώσουν τοὺς συνθησμενούς φόρους (*carichi e tributi*) καὶ ἀποπειράθηκαν νὰ σκοτώσουν τὸν ἐπίτροπο. Ἡ κατάσταση φαίνεται πῶς ἐξελίχθηκε πρὸς ὄφελος τῶν ἐπαναστατῶν, γιατί ὁ Μέγας Μάγιστρος ἀνέθεσε σὶδὸν κυβερνήτη τῆς Κῶ fra Bertrando di Cantesio νὰ κατευθυνθῆ στὴ Νίσυρο καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξιν, πράγμα τὸ ὁποῖο καὶ ἔγινε³⁵. Πόσο καιρὸ ὅμως κράτησε ἡ ἐπανάσταση καὶ ποιοὶ ἦταν οἱ πρωταγωνιστῆς, δὲν ἀναφέρουν οἱ πηγές.

Ἀξίζει ὠστόσο νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ κίνηση τῶν Νισυρίων, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω στοιχεῖα, ὀφειλόταν εἰς τὴν κακοδιοίκηση καὶ ἴσως καὶ ἐν λόγους οικονομικοῦς. Τὸ γεγονός αὐτὸ νομίζω ὅτι μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, πῶς ἡ ζωὴ εἰς τὸ νηεὶ εἶχε γίνει ἀφόρητη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῆ ἀγανάκτηση ποῦ ξεπερνοῦσε τοὺς λογικοὺς δισταγμοὺς. Διαφορετικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ μὴ τέτοια ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ δυνάστη, γιατί οἱ ἐπαναστάτες δὲν πιστεύω νὰ περιμέναν βοήθεια ἐξωτερικὴ, ἀφοῦ εἰς τὴν γύρω νηεὶα καὶ τὴν κοντινὴν περιοχὴ δὲν ἐκδηλώθηκε εἰς ἴδια χροῖνια καμμὶά ἄλλη ἀντίδραση.

Οἱ εἰδήσεις ποῦ ἔχουμε γιὰ τὸν 14ον αἰῶνα περιορίζονται ἁπλῶς εἰς τὴν μνηεὶα τῶν ξένων φεουδαρχῶν τῆς Νισύρου³⁶. Δὲν ἀναφέ-

34. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ συμφώνησαν νὰ ἔχουν πάντα στὴ διάθεση τοῦ Τάγματος ἕνα καλὰ ὀπλισμένον πλοῖο μὲ 120 κουπιὰ, μὲ τέσσερις ἄγκυρες, μὲ τρία πανιά καὶ διάφορα ἄλλα ἐξαρτήματα. Κυβερνήτης τοῦ πλοίου ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφοὺς : βλ. λεπτομέρειες εἰς τὸ ἔγγραφο ποῦ χρησιμοποιοῦμε στοῦ Delaville le Roulx, ὁ.π., σ. 363. Πρὸς βλ. Bosio, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 22 (σ. 44—45 στὴ β' ἐκδ.). H o p f, *Griechenland*, τόμ. 85, σ. 395. Ἐπειδὴ εἶναι γνωστὰ τὰ τῆς διαδοχῆς τῶν δύο ἀδελφῶν, γι' αὐτὸ καὶ θεωρῶ περιττὸ νὰ τὰ ἐπαναλάβω : βλ. H o p f, *Chroniques gréco-romanes*, σ. 491, ὅπου καὶ γενεαλογικὸ δένδρον τῶν Assanti ὡς εἰς τὸ 1385, καθὼς καὶ μνηεὶα τῶν μετέπειτα κυβερνητῶν τοῦ νησιοῦ. Βλ. ἐπίσης καὶ στοῦ Gerola, *I monumenti medioevali*, τόμ. 2, σ. 20 καὶ σημ. 3, 21.

35. Βλ. Bosio, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 54. Πρὸς βλ. καὶ V. Coronelli, *Isola di Rodi. Geografica—storica, antica e moderna, coll' altre adiacenti già possedute da Cavalieri Hospitaleri di S. Giovanni di Gerusalemme, opera de padri Maestro*, in Venezia 1688, σ. 328—329.

36. Βλ. ἀνάμεσα εἰς ἄλλα στοῦ Bosio, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 96 (β' ἐκδ., σ. 137D), 103 (β' ἐκδ., σ. 146A), ἀπὸ ὅπου πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸν τελευταῖο ἀπόγονο τῆς οἰκογένειας Assanti, τὸν Bartolomeo, τὸν διαδέχθηκε εἰς τὸ 1386 ὁ Ἰππότης fra Domenico d' Alemagna καὶ αὐτὸν, εἰς τὸ 1392, ὁ εὐγενὴς Ναπολιτάνος Buffiglio Brancaccio.

ρονται δὲ ζητήματα κοινωνικά ἢ οἰκονομικά τοῦ νησιοῦ. Φυσικά γιὰ τὴ θρησκευτικὴ κατάστασι πού ἐπικρατεῖ δὲν ὑπάρχουν λεπτομέρειες. Γνωρίζουμε πάντως ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐπισκοπὴ Νισύρου, πού ὑπαγόταν ἐπὶ τὴ μητρόπολι Ρόδου, ἐκολάζει ἀπὸ τὸ 1318³⁷, καὶ ὅτι οἱ Ἰππότες ἐγκαθιστοῦν καθολικοὺς ἐπισκόπους³⁸. Ἀξιοσημεῖωτο μάλιστα εἶναι ὅτι ἡ καθολικὴ ἐπισκοπὴ τῆς Νισύρου ἀπαλλάσσεται καὶ ἐτὶ 1353 καὶ ἐτὶ 1365, ἀπὸ τὸν ἐτήσιο φόρο πρὸς τὸ Βατικανὸν «propter paupertatem». Μόλις ἐτὶ 1425 καταβάλλονται 33 $\frac{1}{3}$ φιορίνια³⁹. Σημάδι βέβαια τῆς οἰκονομικῆς ἀνέχειας ἐστὶ νησί.

Λίγες ἐξέλλου, ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ πληροφορίες πού μᾶς δίνει γιὰ τὴ Νίσυρο ὁ Ἰταλὸς νοτάριος καὶ περιηγητὴς Νικόλαος de Martoni, ὁ ὁποῖος, ταξιδεύοντας γιὰ τὰ Ἱεροσόλυμα, πέρασε ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1394⁴⁰. Στὴ Νίσυρο βρισκόταν κατὰ τὰ μέσα Ἰουλίου τοῦ ἔτους αὐτοῦ. Τὸ πρῶτο πού ἀναφέρει εἶναι ὅτι ἐπὶ τὸ νησί ὑπάρχουν τρία κάστρα, ἕνα κοντὰ ἐπὶ τὴν παραλία καὶ δυὸ ἄλλα ἐπάνω ἐπὶ τὸ βουνά. Παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ πολλὰ χωριά (plura casalia), ὅτι παράγονται ἄφθονοι καρποὶ καὶ ὅτι δὲν καλλιεργεῖται τὸ σιτάρι, ἀλλὰ τὸ κριθάρι. Τὸ πὺδ ἄφθονο ὅμως προῖον ἐπὶ τὴ Νίσυρο, γράφει ὁ de Martoni εἶναι τὰ σύκα. Ἀπὸ τὰ ξηρὰ μάλιστα σύκα ὁ φεουδάρχης τοῦ νησιοῦ ἔχει ἐτήσιο εἰσόδημα 2.200 δουκάτα. Περιγράφει ἀκόμη ὁ ταξιδιώτης μᾶς ἕνα μικρὸ ἐπεισόδιο πού τοῦ συνέβη, ὅταν μὲ τὸ πλοῖο βρισκόταν δυὸ μίλια περίπου μακριὰ ἀπὸ τὴ Νίσυρο. Τότε, μὲ μιὰ μικρὴ βάρκα (barculina), ἔξι Ἑλλήνες ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ νησιοῦ πλησίασαν τὸ καράβι τῶν περιηγητῶν, ἀνέβηκαν ἐπ' αὐτὸ καὶ ζήτησαν νὰ μάθουν νέα γιὰ τὸ Βασίλειο (explorantes de novis regni) Ἐπειτα ἦσαν καλὰ ἐπὶ τὸ καράβι καὶ ὑποδέθηκαν νὰ ἐπιστρέψουν, φέρνοντας στοὺς περιηγητὰς φρέσκο κρέας, σταφύλια καὶ πεπόνια⁴¹.

37. Βλ. Τ. ρ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἐκκλησία Ρόδου, «Ἐπετ. Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 6 (1929), σ. 153, 165 σημ. 1. Πρβλ. καὶ Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου, «Ἐκακλῆσιαστικὸς Φάρος», τόμ. 36 (1937), σ. 465.

38. Βλ. C. Eubel, Hierarchia Catholica medii aevi, τόμ. 1, editio altera, Monasterii 1913, σ. 369, τόμ. 2, Monasterii 1914, σ. 204, τόμ. 3, Monasterii 1923, σ. 259.

39. Βλ. Hermannus Hoberg, Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum confectis, Città del Vaticano 1949 (Studi e Testi 144), σ. 87.

40. Τὸ ταξιδιωτικὸν τοῦ ἡμερολόγιου ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν L e o n e l e G r a n d, Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien, (1394—1395), «Revue de l' Orient Latin», τόμ. 3 (1895), σ. 566—669. Σύντομα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν de Martoni βλ. στοῦ Δ. Π. Π α σ χ ἄ λ η, Περιηγητὰι ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ΙΒ' μέχρι τοῦ Κ' αἰῶνος, «Ἐπειρηκὴ Ἐταιρεία Κυκλαδικῶν Μελετῶν», τόμ. 4 (1964), σ. 235—236.

41. Βλ. Relation de Nicolas de Martoni, ὁ.π., σ. 582—583. Ὁ de Martoni ἀναφέρει ὅτι συνήγτησε ἐπὶ τὴ Νίσυρο τὸν πληρεξούσιον τοῦ Domenico d' Ale magna, φεουδάρχην τοῦ νησιοῦ. Ἀλλὰ ἐτὶ 1394, πού ὁ περιηγητὴς ἐπισκέφθηκε

Οί ταξιδιωτικὲς αὐτὲς ἐντυπώσεις μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα ν' ἀντιληφθοῦμε τὴν πλούσια γεωργικὴ παραγωγὴ τῆς Νισύρου δὲ ὀρισμένα βέβαια εἶδη καὶ κυρίως στὰ σύκα⁴², κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. Ἡ εἶδηση μάλιστα γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ κριθαριοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ, γιὰτὶ γνωρίζουμε ὅτι παλαιότερα οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ ἔκαναν ψωμὶ ἀπὸ κριθάρι καὶ ὄχι ἀπὸ σιτάρι⁴³. Γιὰ τὰ κάστρα πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι τὸ πρῶτο, τὸ παραλιακὸ, ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸ Παλαιόκαστρο καὶ τὰ ἄλλα δύο μὲ τὰ κάστρα τοῦ Ἐμποριοῦ καὶ τῶν Νικιῶν⁴⁴, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγραψε περισεότερα ὁ Buonfondelmonti, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐνῶ ἡ πληροφορία γιὰ τὰ χωρὶὰ (plura) εἶναι, νομίζω, μιὰ ἔνδειξη γιὰ τὸν πληθυσμὸ τοῦ νησιοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι κατανεμημένος δὲ διάφορα πυκνοκατοικημένα κέντρα⁴⁵. Τὸ ἐπεισόδιό ἐξάλλου ποὺ περιγράφει ὁ de Martoni γιὰ τοὺς ἔξι Ἑλλήνες Νισύριους ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπεξήγηση. Γιὰ ποῖο Βασίλειο θέλουν νὰ μάθουν νέα οἱ κάτοικοι αὐτοὶ τοῦ νησιοῦ; Νομίζω ὅτι τὸ Βασίλειο αὐτὸ μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι τὸ Βυζαντινὸ Κράτος. Φυσικὸ ἄλλωστε εἶναι νὰ προκαλοῦν ἀνευχίες στοὺς Ἑλλήνες νησιῶτες τὰ ταραγμένα χρόνια στὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ., ὅταν οἱ Βυζαντινοὶ περιπλέκονται δὲ ἐμφύλιους πολέμους καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπεκτείνωνται ἐπικίνδυνα εἰς τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο⁴⁶. Θὰ διψοῦσαν πραγματικὰ γιὰ νέα οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ., κατὰ τὸ 1401—1402, κυβερνήτης καὶ

τῆ Νίσυρο, φεουδάρχης ἦταν ἀπὸ τὸ 1392 ὁ Buffiglio Brancaccio (βλ. πῶς πάνω σημ. 36). Ἦσως λοιπὸν, ἀν δὲν ἀμφισβητήσουμε τὴν πληροφορία τοῦ de Martoni, ὁ Brancaccio νὰ ἀνέλαβε μετὰ τὸ 1394.

42. Ἡ πληροφορία τοῦ de Martoni ὅτι τὰ σύκα ἔδιναν ἐτήσιον εἰσόδημα 2.200 δουκάτα μοῦ φαίνεται κάπως ὑπερβολικὴ. Ὑπενθυμίζω πάντως ὅτι ἡ Νίσυρος γιὰ τὰ πολλὰ τῆς σύκα ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους Incirli (τουρκ. λ. incir = σύκο), ὅπως ἀναφέρεται σὲ τουρκικὰ ἔγγραφα: βλ. Δ η μ. Χαβιαρᾶ, Σουλτανικὰ φερμάνια περὶ τῶν προνομίων τῆς νήσου Σύμης καὶ τῶν λοιπῶν νοτίων Σποράδων, «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. 6 (1901), σ. 336 σημ. 3. Βλ. ἐπίσης καὶ E. Rossi, Assedio e conquista di Rodi nel 1522 secondo le relazioni edite ed inedite dei Turchi, Roma 1927, σ. 18 (ἔπου ὁ τύπος Incirli), καθὼς καὶ Dawkins—Wace, Notes from the Sporades, «The Annual of the British School at Athens», τόμ. 12 (1905—1906), σ. 171.

43. Βλ. Μιλτ. Λογοθέτη, Τευρισμὸς καὶ οἰκονομία τῆς νήσου Νισύρου, «Νισυριακά», τόμ. 1 (1963), σ. 69.

44. Γιὰ τὰ κάστρα αὐτὰ καὶ ἰδίως τὰ δύο τελευταῖα βλ. στοῦ Gerola, I monumenti medioevali, τόμ. 2, σ. 24—27. Πρὸ βλ. καὶ Λογοθέτου, ὁ.π., σ. 99—102.

45. Ἐνδιαφέρουσες δημογραφικὲς πληροφορίαι γιὰ τὴ Νίσυρο πρὸ βλ. καὶ στοῦ Livio Livi, Prime linee per una storia demografica di Rodi e delle isole dipendenti, dall'età classica ai nostri giorni, Firenze 1944, σ. 128—132 (ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν σελίδων αὐτῶν βλ. στοῦ Ν. Γ. Μαυροῦ, Οἱ ἔξενοι περιηγῆται καὶ γεωγράφοι διὰ τὴν Νίσυρον, «Νισυριακά», τόμ. 1, (1963), σ. 15—17).

46. Βλ. σχετικὰ στοῦ G. Ostrogorsky, Histoire de l'Etat Byzantin, Paris 1956, σ. 565—574.

φρουδάρχη της Νισύρου ορίζεται από τους Ἴππότες ὁ εὐγενὴς Ρόδιος Dragonetto Clavelli (Κλαβέλλης)⁴⁷. Αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του θὰ κρατήσουν τὸ νηεὶ ὡς τὸ 1433⁴⁸.

Ἄλλα προτοῦ προχωρήσω εἰς τὴν ἐξέταση καὶ τῶν ἄλλων μαρτυριῶν τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰ. σχετικὰ μὲ τὴ Νίσυρο, θὰ ἤθελα νὰ θίξω ἓνα πρόβλημα, ποῦ ὡς σήμερα δὲν ἔχει μελετηθῆ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ σχετικὲς πηγὲς μᾶς κάνουν ν' ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν εἰδήσεών τους. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ περιορισθῶ νὰ τὸ θέσω τουλάχιστο, γιὰ νὰ διευκολυνθῆ ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα. Πρόκειται γιὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ γνωστοῦ Φραγκικανοῦ καλόγερου Πέτρου Φιλάρχη, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ὡς πάπας (ὀρθότερα ἀντίπαπας) Ἀλέξανδρος Ε' ἀπὸ τὴ σύνοδο τῆς Πίζας τὸν Ἰούνιο τοῦ 1409 (διατήρησε τὸ παπικὸ ἀξίωμα ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1410, ὁπότε πέθανε)⁴⁹.

Ὁ Μάρκος Ρενιέρης, ποῦ εἰδικὰ ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Ἕλληνα αὐτὸν πάπα, ἀναφέρει ὅτι ὁ Πέτρος Φιλάρχης γεννήθηκε ἀπὸ πτωχοὺς γονεῖς σ' ἓνα μικρὸ χωριό, τὴς Καρές, τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλου (νομοῦ Λασιθίου Κρήτης), γύρω στὰ 1340, καὶ πῶς οἱ Φραγκικανοὶ τὸν πῆραν ἀπὸ μικρὸ καὶ τὸν ἐμόρφωσαν⁵⁰. Τόσο ὅμως ὁ Ρενιέρης, ὅσο καὶ ἄλλοι ἐρευνητὲς, ὅπως ὁ Σταυράκης⁵¹ ἢ ὁ Ζουδιανός⁵², ποῦ συνέβη ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Ε'⁵³, δὲν ἀμφισβητοῦν καθόλου τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Φιλάρχης ἦταν Κρητικὸς καὶ οὔτε κὰν μνημονεύουν τὴν ἐκδοχὴ πῶς καταγόταν ἀπὸ τὴ Νίσυρο. Μόνο ὁ Gerola καὶ ὁ Hofmann χωρὶς νὰ ἐξετάζουν κρητικὰ τὴς πηγές, γράφουν ὅτι ὁ Φιλάρχης μπορεῖ νὰ ἦταν Νισύριος⁵⁴.

47. Βλ. Bosiso, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 114 (β' ἐκδ. σ. 161C). Ἄς σημειωθῆ ἔδῳ ὅτι ὁ Ρόδιος αὐτὸς εἶχε ὡς φέουδο καὶ τὸ χωριὸν Lardo (Λάρδος-Λάρτος, ἢ) τῆς καστελλανίας τῆς Λίνδου στὴ Ρόδο. Τὸ χωριὸν σώζεται καὶ σήμερα (βλ. X. I. Παπαχριστοδούλου, *Τοπωνυμικὴ τῆς Ρόδου*, Ρόδος 1951, σ. 35).

48. Βλ. Hoff, *Chroniques gréco-romanes*, σ. 491.

49. Βλ. V. Grumel, *La Chronologie (Traité d'études byzantines, I)*, Paris 1958, σ. 433.

50. Μάρκου Ρενιέρη, *Ἱστορικαὶ μελέται*. Ὁ Ἕλλην πάπας Ἀλέξανδρος Ε'. Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ ἐν Βασιλεῖα σύνοδος, ἐν Ἀθήναις 1881, σ. 3 κ.έ.

51. Νικ. Σταυράκης, *Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθήνησι 1890, μέρος πρῶτο, σ. 134—135 σημ. 1 (τῆς σ. 134).

52. Ν. Δ. Ζουδιανοῦ, Ἄγνωστοι σελίδες τῆς ἱστορίας μας. Ἡράκλειο 1651—Ἀλέξανδρος Ε', ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Κρήτης», ἀριθ. 34 (25 Ἰουνίου 1938), σ. 1 καὶ 3. Τὸ ἄρθρο εἶναι ἐκλαϊκευτικόν.

53. Ἄλλες ἀπόψεις γιὰ τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ε', οἱ ὁποῖες ὅμως ἀποδεικνύονται ἐντελῶς ἀνυπόστατες, ἐνῶ ἡ καταγωγὴ του ἀπὸ τὴν Κρήτη θεωρεῖται ἀναμφισβήτητη, βλ. στὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Ν. Α. Βέη γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Franz Kard. Ehrle, S. J., *Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, des Pisaner Papstes Alexanders V.*, Münster 1925, εἰς «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», τόμ. 5 (1927), σ. 467—472.

54. G. Gerola, *I Francescani in Creta al tempo del dominio veneziano*, «Collectanea Franciscana», τόμ. 2 (1932), fascicolo 3—4, σ. 302 καὶ 313. Καὶ στοῦ Ἰδίου, *Monumenti veneti dell'isola di Creta*, τόμ. 4, Venezia 1932, σ. 303.—G. Hofmann, S. J., *La biblioteca scien-*

Ἄς δοῦμε ὁμῶς ποῦ βασίστηκαν οἱ παραπάνω γιὰ νὰ διατυπώσουν τὶς ἀπόψεις των. Οἱ πρῶτοι, ποὺ υποστηρίζουν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Ε΄ ἦταν Κρητικός, ἀντλοῦν τὶς πληροφορίες τους ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Cornelius (1755)⁵⁵, ποὺ κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του στηρίζεται σὲ μιὰ ἐπιγραφὴ μνημονευόμενῃ ἀπὸ τὸν Νικόλαο Κομνηνὸ Παπαδόπουλο⁵⁶ καὶ σὲ ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀνέκδοτο ἀκόμῃ ἔργο τοῦ χρονογράφου Ἀνδρέα Cornaro σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης⁵⁷. Ἀλλὰ καὶ ὁ Cornaro καὶ ὁ Παπαδόπουλος γράφουν δυὸ καὶ τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔζησε ὁ Ἀλέξανδρος Ε΄. Ὁ πρῶτος κατὰ τὸ 1630—1635⁵⁸ καὶ ὁ δεύτερος εἰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰ.⁵⁹ Ἡ ἀξιοπιστία ἐξάλλου καὶ τῶν δυὸ σὲ ὀρισμένα τουλάχιστο σημεῖα τοῦ ἔργου τους ἔχει ἀποδειχθῆ ἀμφισβητήσιμη⁶⁰. Ὡστόσο ἄς προστεθῆ ἐδῶ ὅτι καὶ ὁ ἱστορικὸς Bosio, τοῦ ὁποῦ ἡ μαρτυρία εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τοῦ Cornaro καὶ τοῦ Πα-

tifica del monastero di San Francesco a Candia nel medio evo, «Orientalia Christiana Periodica», τόμ. 8 (1942), σ. 319. Στὴ μελέτῃ αὐτῇ σημειώνονται ἐνδιαφέροντες κώδικες, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλέξανδρος ἐδώρησε στὸ μοναστήρι τῶν Φραγκισκανῶν στὸν Χάδακα (σ. 319 σημ. 2). Τὸ ἄρθρον τοῦ Μιχ. Τσατσάρωνη, «Ἐνας Νισύριος πάπας στὴ Ρώμῃ, πάπας Ἀλέξανδρος ὁ 5ος, 1409—1412, «Νισυριακὰ Χρονικά», ἔτος Α', φύλλο 9 (Ὀκτώβριος 1955), σ. 13—14, καὶ φύλλο 10 (Νοέμβριος 1955), σ. 14, εἶναι ἀρκετὰ ἐκλαϊκευτικὰ καὶ τὰ ὅσα γράφονται σ' αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνονται στὰ πράγματα.

55. Fl. m. Cornelius, Creta Sacra sive de episcopis utriusque ritus, graeci et latini, in insula Cretae, τόμ. 2, Venetiis 1755, σ. 14 καὶ 362—368.

56. Nicolai Comneni Papadopoli, Historia Gymnasii Patavini, τόμ. 2, Venetiis 1721, σ. 161. Ὑπενθυμίζω ἐδῶ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν μᾶς ἔχει σωθῆ. Ὑπῆρχε στὰ χρόνια τοῦ Παπαδόπουλου, ὁ ὁποῖος ὁμῶς τὴν ἀντέγραψε ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ ἀρχείου τοῦ κοινοβίου τῶν Φραγκισκανῶν τῆς Κρήτης (πρβλ. καὶ Gerola, Monumenti veneti, τόμ. 4, σ. 303). Ἡ ἐπιγραφὴ ἀρχίζει: Petrus Philargus, Petrus de Candia Cretensis (εἶναι τοῦ ἔτους 1357). Ἡ διαπίστωση πάντως ὅτι τὴν παραδίδει ὁ Παπαδόπουλος καὶ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει χαθῆ, καὶ δὲν μπορούμε ἔτσι νὰ ἐλέγξουμε ἀπὸ ἄλλη πηγὴ τὸν Παπαδόπουλο, μᾶς κάνει ἀρκετὰ σκεπτικὸς γιὰ νὰ δεχτοῦμε ἀπόλυτα τὴ σχετικὴ πληροφορία. Πρβλ. καὶ πῶ κάτω σημ. 60.

57. Τὸ χειρόγραφο βρίσκεται στὴ Biblioteca Marciana, Ital. classe VI, ἀριθ. 286, colloc. 5985 (Historia di Candia di Andrea Corner, q. Giacomo, nobile venetiano, abbitante nella città di Candia). Δυστυχῶς δὲν εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ μελετήσω τὸ χειρόγραφο αὐτὸ καὶ νὰ ἐπισημάνω ἀκριβῶς τὸ χωρίον, στὸ ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Corner γιὰ τὸν Ἀλέξανδρον Ε΄. Γι' αὐτὸ καὶ στηρίζομαι μόνον στὸν Cornelius, Creta Sacra, τόμ. 2, σ. 365, ὅπου καὶ παρατίθεται τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Corner.

58. Βλ. Thiriet, La Romanie Vénitienne, σ. 19.

59. Τὸ βιβλίον του ἐκδίδεται στὰ 1721 (βλ. σημ. 56).

60. Βλ. π. χ. ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὸν Corner ὁ Μ. Ι. Μανούσακας, Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453—1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460—1462, Ἀθήναι 1960, σ. 8—9. Καὶ ἄλλα λάθη τοῦ Corner γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Κρήτης ἔχω διαπιστώσει, τὰ ὁποῖα δὲν θεωρῶ σκόπιμον ἐδῶ νὰ ἀναπτύξω. Γιὰ τὸν Παπαδόπουλο βλ. ἀνάμεσα στ' ἄλλα τοῦ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνός (1651—1740), ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1913.

παδόπουλου, αφού γράφει κατά τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. (1594), μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1409 ἐξελέγη στὴν Πίζα πάπας ὁ Pietro Filareto, di Nation Greco, e nativo dell' Isola di Candia ⁶¹. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἀκόμη ὅτι ἡ Βενετία ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴν ἐκλογή τοῦ Φιλάργη καὶ εἰδοποιεῖ σχετικὰ τὶς βενετικὲς ἀρχὲς τῆς Κρήτης, μὲ τὸν σκοπὸ μᾶλλον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ συμπάθεια τῶν ὀρθόδοξων Κρητικῶν πρὸς τὸν συμπατριώτη τους πάπα καὶ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ⁶².

Ἡ μοναδικὴ ἐξάλλου πηγὴ γιὰ τὴ νισυριακὴ καταγωγὴ τοῦ Πέτρου Φιλάργη εἶναι, ἀπὸ ὅσο ξέρω, τὸ περιηγητικὸ κείμενο τοῦ Francesco Suriano. Αὐτὸς γεννήθηκε στὴ Βενετία, ἀπὸ οἰκογενεῖα πατρικίων, γύρω στὰ 1445, καὶ ταξίδεψε στὴν Ἀνατολὴ κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Ἄνῃκε στὸ θρησκευτικὸ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν ⁶³. Τὰ χρόνια ἐπομένως, κατὰ τὰ ὅποια ζῆ εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ε', ἐνῶ τὸ γεγονός ὅτι ἦταν φραγκισκανὸς καλόγερος, ὅπως καὶ ὁ Φιλάργης, μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι εἶναι ἐνημερωμένος γιὰ ὅ,τι συμβαίνει στὸ τάγμα του· ἀξιόπιστος τουλάχιστο καὶ στὶς εἰδήσεις του γιὰ τὸν Φιλάργη. Ἡ ἀξιόπιστία του μάλιστα γιὰ τὸ θέμα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει δὲν εἶναι εὐκολο ν' ἀμφισβητηθῆ, γιατί, ἂν καὶ ὁ Suriano ἀναφέρεται στὸ φραγκισκανὸ κοινόβιο τῆς Κρήτης καὶ στὴν περιγραφὴ γενικὰ τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ, ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ πάπας Ἀλέξανδρος, ποῦ ἐλάμπρυνε τὸ κρητικὸ κοινόβιο τῶν Φραγκισκανῶν, καταγόταν ἀπὸ τὴ Νίσυρο. Ἰδοῦ ἀκριβῶς τί γράφει: «Καὶ παρόλο ποῦ τὸν λένε (τὸν Ἀλέξανδρο) Κρητικὸ, ὅμως ἦταν ἀπὸ τὴ Νίσυρο (Νίχορο), ἀπὸ ὅπου μικρὸ τὸν πῆρε ἕνας καθηγητὴς τῆς Θεολογίας...»⁶⁴. Σὲ διαφορετικὴ ἔκδοση (ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο) τοῦ περιηγητικοῦ κειμένου τοῦ Suriano βλέπουμε ὅτι ἡ ἄποψη αὐτὴ μετριάζεται. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα εἶναι: «Τὸ κοινόβιο ποῦ ἔχουμε στὴν πόλη τοῦ Χάνδακα τὸ ἔκαμε ὁ πάπας Ἀλέξανδρος Δ' (sic), γιατί ἦταν Κρη-

61. Bosio, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 122. Χαρακτηριστικὸ ὡστόσο εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀλεξάνδρου Ε' γιὰ τοὺς Ἰωαννίτες Ἱππότες τῆς Ρόδου, τοὺς ὁποίους ἐνισχύει μὲ κάθε τρόπο· ἀναγνωρίζει μάλιστα τὰ προνόμιά τους. Ἐπειτα καὶ στὴ Ρόδο ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀλεξάνδρου Ε' προκάλεσε μεγάλη χαρὰ: βλ. Bosio, ὁ.π., σ. 123—125. Αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία συμπάθεια μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐνδειξὴ γιὰ τὴν πιθανὴ καταγωγὴ τοῦ Πάπα ἀπὸ μιὰ ἱπποτικὴ κτῆση, τὴ Νίσυρο;

62. Βλ. Fr. Thiriet, *La situation religieuse en Crète au debut du XVe siècle*, «Byzantion», τόμ. 36 (1966), σ. 209 (ὅπου δὲν τίθεται πρόβλημα περὶ νισυριακῆς καταγωγῆς τοῦ Φιλάργη).

63. Ἐκδοση τοῦ περιηγητικοῦ κειμένου βλ. στοῦ P. Girolamo Golubovich, *Il trattato di Terra Santa e dell' Oriente di frate Francesco Suriano*, Milano 1900, σ. XXIV—LXII, ὅπου βιογραφικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὸν περιηγητὴ.

64. Βλ. G. Golubovich, *Il trattato*, σ. 248 σημ. 2 (πρὸς σ. 246). Δὲν εἶναι παράξενο ποῦ ὁ Suriano ἀναφέρει τὸν Ἀλέξανδρο Δ', ἐνῶ θέλει νὰ δηλώσῃ τὸν Ἀλέξανδρο Ε'. Ἡ σύγχυση ποῦ ἐπικρατοῦσε στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, μὲ τὸ Μεγάλον Σχίσμα (ἀπὸ τὸ 1378) ποῦ διαρκεῖ ὡς τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 15ου αἰ., εἶναι φυσικὸ νὰ προκαλῆ τέτοια λάθη.

τικός, τοῦ δικοῦ μας Τάγματος, ἂν καὶ μερικοὶ λένε ὅτι ἦταν ἀπὸ τὴ Νίσυρο, νησί τῶν Ροδίων (τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου) στὸ Ἄρχιεπίσκοπος»⁶⁵. Ἡ τελευταία αὐτὴ μαρτυρία δείχνει ὅτι ἀκόμη καὶ στὰ χρόνια τοῦ Suriano (β' μιστὸ τοῦ 15ου αἰ.) δὲν εἶχε ἐξακριβωθῆ ἂν ὁ Ἀλέξανδρος Ε' καταγόταν ἀπὸ τὴν Κρήτη ἢ ἀπὸ τὴ Νίσυρο. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι γεννήθηκε στὴ Νίσυρο καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία μεταφέρθηκε στὴν Κρήτη, ὅπου μεγάλωσε ἀνάμεσα στοὺς Φραγκοκανοὺς. Ἦως νεώτερα στοιχεῖα ἀπὸ ἔγγραφα τῶν ἰταλικῶν ἀρχείων μᾶς προσφέρουν περισσότερες λεπτομέρειες, πού θὰ μπορέσουν νὰ δώσουν καὶ ὀριστικὴ λύση στὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Πέτρου Φιλάρη.

Οἱ εἰδήσεις πού ἔχουμε γιὰ τὴ Νίσυρο στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 15ου αἰ. δὲν εἶναι λιγότερο ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ ὅσες ἐξακριβώσαμε ὡς τώρα. Προέρχονται πάλι ἀπὸ ἕναν Ἰταλὸ περιηγητὴ, τὸν φλωρεντινὸ μοναχὸ Χριστόφορο Buondelmonti, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, πῆγε στὴ Ρόδο κατὰ τὸ 1406, ἔμεινε ἐκεῖ ὀκτὼ χρόνια καὶ ἔπειτα ταξίδεψε στὰ ὑπόλοιπα Δωδεκάνησα, στὴν Κρήτη, στὶς Κυκλάδες καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ του ἦταν ἡ συλλογὴ χειρογράφων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρίσκονται σήμερα στὴ Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας. Τὸ ταξιδιωτικὸ του ἡμερολόγιο τὸ συνέγραψε στὰ 1420⁶⁶. Ἀπ' αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι πέντε πόλεις ὑπάρχουν στὴ Νίσυρο: τὸ Μαντράκι, τὸ Παλαιόκαστρο, ἡ Παντονίκη (κοντὰ μᾶλλον στὸ σημερινὸ χωριὸ Νικιά), τὰ Νικιά (πού ὑπάρχει καὶ σήμερα) καὶ τὸ Ἄργος (τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα διατηρεῖται ἀκόμη)⁶⁷. Ἰδιαίτερη σημασία ἀπὸ ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀποψη ἀποκτοῦν τὰ ὅσα γράφει ὁ Buondelmonti γιὰ τὸ ἠφαίστειο καὶ τὸ θειάφι πού ἐξάγεται καὶ πουλιέται ἔξω ἀπὸ τὴ Νίσυρο, γιὰ τοὺς συκνοὺς καὶ φοβεροὺς σεισμοὺς πού κρατοῦν σὲ ἀγωνία τὸ νησί, γιὰ τὰ ἱαματικά του νερά, καθὼς καὶ γιὰ τὰ πολλὰ σῦκα, πού κι' αὐτὰ βρίσκουν ἀγοραστὲς ἀπὸ ἄλλα μέ-

65. Βλ. Golubovich, *Il trattato*, σ. 248—249.

66. Πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸν Buondelmonti καὶ τὸ ἔργο του (τὰ χειρόγραφα καὶ τὶς ἐκδόσεις) βλ. στοῦ A. Pertusi, *Monasteri e monaci italiani all' Athos nell' alto medioevo*, στὸν τόμ. *Le millénaire du Mont Athos 963—1963. I*, Wetteren (Belgique) 1963, σ. 243 καὶ σημ. 85. Βλ. καὶ ὅσα σημειώνει ὁ Δ. Π. Πασάλης, *Περιηγηταὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 15' μέχρι τοῦ 18' αἰῶνος*, «Ἐπετ. Ἐταιρ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν», τόμ. 4 (1964), σ. 237—239. Ἄλλους κώδικες τοῦ Buondelmonti βλ. στοῦ F. W. Hasluck, *Notes on manuscripts in the British Museum relating to Levant geography and travel*, «*The Annual of the British School at Athens*», τόμ. 12 (1905—1906), σ. 197—198.

67. Τὸ Ἄργος πιθανῶς βρισκόταν στὴ σημερινὴ πετρώδη περιοχὴ «Παλισία» (βλ. Μ. Λογοθέτη, *Τουρισμὸς καὶ οἰκονομία τῆς νήσου Νισύρου*, «*Νησιωμακά*», τόμ. 1 (1963), σ. 54), ἐκεῖ ὅπου τὸ μεσαιωνικὸ φρούριο «στὸ Σταυρὸ» πού τὸ περιέγραψε ὁ L. Ross, *Inselreisen*, τόμ. 2 (*Klassiker der Archäologie*, τόμ. 3), Halle 1913, σ. 67—68.

ρη⁶⁸. Ὅπως βλέπουμε, ὁ Buondelmonti δίνει στοιχεῖα γιὰ ζητήματα ποῦ ἀπασχολοῦσαν πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἢ καὶ ἀπασχολοῦν ἀκόμη τὴ μικρὴ νησιωτικὴ κοινωνία, ὅπως τὸ ἐμπόριο τοῦ θειαφιοῦ ἄλλοτε ἢ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν σήμερα⁶⁹.

Ἄλλὰ τὰ γεγονότα τοῦ 15ου αἰ., μὲ τὴ δραματικὴ μορφή ποῦ παίρνουν ἀπὸ τὴν ἀκατάπαυστη προέλαση τῶν Ὀθωμανῶν, συγκαλονίζουσι τὸν ἑλληνικὸ καὶ εὐρωπαϊκὸ κόσμον καὶ προκαλοῦν ταραχὴν καὶ δικαιολογημένες ἀνησυχίας στὸ ἵπποικὸ Τάγμα τῆς Δωδεκανήσου, τὸ ὁποῖο διαβλέπει καθαρὰ τὸν τουρκικὸ κίνδυνον καὶ ἀρχίζει μὲ γοργὸ ρυθμὸ νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὴν πολεμικὴ ἀνάμειξη. Ὁ ἀντίκτυπος ἐκδηλώνεται ἀμέσως ἐν μικρὰ νησιῶν τῶν νοτίων Σποράδων.

Ἐτεῖ ἐτὶ 1433 ὁ Μέγας Μάγιστρος ἀναθέτει ἐπὶ τὸν δραστήριον ἱππότην fra Fantino Querini di Stampalia τὴν διοίκηση τῆς Νισύρου, τῆς Λέρου, τῆς Καλύμνου καὶ ἀργότερα (1436) τῆς Κῶ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ συντηρῆ τὰ τεῖχνη τῶν νησιῶν καὶ νὰ φροντίζῃ γιὰ τὴς φρουρὰς⁷⁰. Ἰδιαίτερα ἐπὶ τὴν Κῶ οἱ σύντονες ἐνέργειαι τοῦ Querini γιὰ τὴν ὁχύρωση τοῦ κάστρου τῆς Νεραντζιάς (ἐπὶ σημερινῇ πρωτεύουσῃ τοῦ νησιοῦ) προκαλοῦν ἐτὶ 1451 τὴν ἐπανάστασιν τῶν κατοίκων⁷¹.

Ὡστόσο ἐπὶ τὴν Νίσυρον, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Μάιο τοῦ 1453, παρατηροῦνται ἀμυντικὰς πολεμικὰς προετοιμασίας. Μποροῦμε πραγματικὰ νὰ διακρίνουμε τὴς ἐνέπειαι καὶ τὴν ἀπίκνησιν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατὰκτησιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ ἐπὶ μικρὸν αὐτὸ νησί τοῦ Αἰγαίου μὲ βάση ἓνα ἔγγραφο τῆς 5 Νοεμβρίου 1453. Τὸ ἔγγραφο, γραμμὸν ἐν ἑλληνικῇ, προέρχεται ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Μάλτας (Ἀρχεῖον τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ) καὶ ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Miklosich καὶ Müller⁷², ἀλλὰ ὡς τώρα, ἀπὸ ὅσο ξέρω, ἔμεινε ἀνεκμετάλλευ-

68. Βλ. Christoph. Bondelmontii, Florentini, *Librum Insularum Archipelagi*, ἐκδ. Gabr. Rud. Lodovicus de Sinner, Lipsiae et Berolini 1824, σ. 76—77 (ἀριθ. 17) καὶ σ. 169—170 (ὅπου σημειώσεις). Ἀπὸ ἄλλο κώδικα τοῦ ἔργου τοῦ Buondelmonti (τὸν Classense 308 τῆς Biblioteca Civica di Ravenna) βλ. τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Νίσυρον, μὲ διαφωτιστικὰς μάλιστα σημειώσεις, στοῦ Giuseppe Gerola, *Le Tredici Sporadi nel codice classense di Cristoforo Buondelmonti*, «Atti e Memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna», τόμ. 4, serie IV (Bologna 1914), σ. 469—471. Πρβλ. καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν (ποῦ ἐξέδωκε ὁ E. Legrand) στοῦ Ν. Γ. Μαυροῦ, *Οἱ ξένοι περιηγηταὶ καὶ γεωγράφοι διὰ τὴν Νίσυρον*, «Νησιωτικά», τόμ. 1 (1953), σ. 8—9.

69. Βλ. τὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ποῦ μνημονεύει ὁ Μ. Λογοθέτης, *Τουρισμὸς καὶ οἰκονομία*, ἔ.π., σ. 82—86, 93—99.

70. Βλ. ἀνάμεσα στ' ἄλλα στοῦ Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, σ. 491. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Νίσυρον βλ. στοῦ Bosio, *Istoria*, τόμ. 2, σ. 149 (ἐπὶ β' ἐκδ., σ. 204 Α).

71. Bosio, ἔ.π., σ. 179.

72. Βλ. Fr. Miklosich—Jos. Müller, *Acta et Diplomata*

το. Οί πληροφορίες πού μᾶς δίνει εἶναι ἄρκετά ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴ Νίσυρο. Ἡ ἔκδοσις ὅμως τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τοὺς δυὸ παραπάνω ἐρευνητὲς ὄχι μόνο δὲν συνοδεύεται ἀπὸ κανένα ἐχόλιο, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει σοβαρὰ λάθη ἐπὶ μεταγραφῆ⁷³, ὥστε τὸ περιεχόμενό του νὰ καταντᾷ, ἐπὶ πρὸς ἀξιοσημείωτα μάλιστα σημεῖα, ἀκατανόητο καὶ νὰ μὴ συμβάλλῃ θετικὰ ἐπὶ διαφώτιση τῶν πραγμάτων. Γι' αὐτὸ καὶ ἀξίζει, νομίζω, νὰ τὸ ἐπανεκδόσω ἐδῶ διπλωματικὰ (βλ. καὶ τὴ φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου)⁷⁴, παραθέτοντας καὶ σχετικὰς σημειώσεις.

Royal Malta Library: Arch. n° 364. — Liber Bullarum (1453 — 1454), φ. 195^r. Ἀντίγραφο. Τὸ πρωτότυπο δὲν ὠρίζεται.

Ἔτος Χριστοῦ ,αυγν', μηνὶ νοεμβρίῳ ε'.

^{/2} Φανερὸν ἔστι τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις θεωρεῖν καὶ ἀκούειν μέλλοντος τὴν παροῦσαν γραφήν, πῶς ⁷⁵ ἡμεῖς ^{/3} φρὰ Σπίλλιες, κουμεινδούρη δε Βαλμόλιον ⁷⁶, καὶ φρὰ Νικόλα νδε Κορώνια ⁷⁷, κουμεινδούρη τῆς Τριβι-

Graeca Medii Aevi, τόμ. 3, Vindobonae 1865, σ. 288—290 (ἀριθ. VI). Μνεία τοῦ ἐγγράφου βλ. στοῦ H o r f, Griechenland, τόμ. 86, Leipzig 1868, σ. 150, καὶ στοῦ G e r o l a, I monumenti medioevali, τόμ. 2, σ. 22 σημ. 3.

73. Βλ. τὰ πρὸς σημαντικὰ λάθη στὶς σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν. Ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐνδειξη πού μνημονεύουν οἱ ἐκδότες, δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβῆς καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς εὐκόλα μὲ αὐτὴν νὰ βρῆ σήμερα τὸ ἐγγράφο στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μάλτας.

74. Τὸ πρόσφατο ταξίδι μου στὴ Μάλτα (Σεπτέμβριος 1967) μοῦ ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσω στὴ Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Valletta τὸ ἀνέκδοτο ἀκόμη Ἀρχεῖο τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ τόσο πλούσιο σὲ ἐγγράφα ἀναφερόμενα σὲ ἕλα σχεδὸν τὰ νησιὰ τοῦ δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος. Ἐκεῖ βρῆκα καὶ τὸ ἐγγράφο πού ἐπανεκίδω ἐδῶ. Ἔχω ἐξᾴλλου στὴ διάθεσή μου ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ ἐγγράφων πού ἀνφέρονται στὴ δεκαετία 1450—1460 (μόνο γι' αὐτὰ τὰ χρόνια, κατὰ τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται στὰ Δωδεκάνησα ἐνδιαφέρουσες πολεμικὲς προετοιμασίες, συχνὰς ἐμφανίσεις τοῦ τουρκοῦ στόλου μὲ σοβαρὰς ἐπιπτώσεις στὴ ζωὴ τῶν κατοίκων, ἐμπορικὲς συναλλαγὰς κλπ., πρόφθασα νὰ μελετήσω τὰ σχετικὰ κατὰστικα). Ἐλπίζω σύντομα νὰ προχωρήσω σὲ διπλωματικὴ καὶ σχολιασμένη ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν. Γιὰ τὴν ἔρευνα στὴ Βασιλικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μάλτας μὲ βοήθησαν πολὺ ὁ διευθυντὴς τῆς Dr. V. A. Depasquale καὶ ὁ ὑποδιευθυντὴς καὶ καλὸς φίλος canonicο Antonio Zammit Gabarretta, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ θερμότερα καὶ ἀπὸ ἐδῶ.

75. ὡς κατὰ τοὺς Miklosich—Müller (στὸ ἐξῆς MM).

76. Ὁ Ἱππότης αὐτὸς μοῦ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἐγγράφο (γραμμένο σὶὰ λατινικὰ) τῆς 17 Ἀπριλίου 1454 (βλ. Royal Malta Library: Arch. n° 364—Liber Bullarum (1453—1454), φ. 70^v). Παραθέτω ἐδῶ ἀπὸ τὸ ἐγγράφο τὸ ἀπόσπασμα ἐκεῖνο πού ἀναφέρεται στὸ ὄνομα μόνο καὶ στὴν περιοχὴ πού διοικοῦσε ὁ Ἰωαννίτης αὐτὸς Ἱππότης, γιὰ νὰ φανῆ πόσο ἀλλοιωμένα παραδίδονται στὸ ἑλληνικὸ ἐγγράφο τὰ ξένα ὀνόματα. Πρὸκειται γιὰ ἐγγράφο πού ὁ Μέγας Μάγιστρος Jean de Lastic (1437—19/5/1454) ἀπευθύνει στὸν ἴδιο τὸν Σπίλλιες: Johannes de Lastico et cet. Religioso in Christo nobis carissimo fratri Johanni de Spilles, domorum seu baiulliarum nostrarum Celme et Vallis Mollis (πρὸκειται προφανῶς γιὰ τὸ Βαλμόλιον), prioratus nostri Catallonie preceptor...

77. N o ρ ω ν ι α κατὰ τοὺς MM.

ζού⁷⁸ και τῶν ἐξῆς^{79, 4} και φρά Ἰάκουμπου ντε Μπρίου, κουμηνδούρη ντε Μπουρδέω⁸⁰, και ἀπεσταλμένοι ἀβιζιταρδούροι⁸¹ παρὰ τοῦ ὑψηλοτάτου /⁵ αὐθεντὸς μεγάλου μαῖστορος και τῆς τιμημένης βουλῆς⁸², τοῦ Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐστῶντες εἰς τὸ νησὴν τῆς Νησύρου /⁶ οἶδαμεν ὀφθαλμοφανῶς και ἐστοχάσαμεν και τὰ πέντε κάστρα τῆς αὐτῆς νήσου με συντροφίαν τῶν οἰκοδεσπότην /⁷ των και τῶν ὀφφικιαλίων τῆς αὐτῆς νήσου, και ὄρισάμεν τους, ὅτι γὰ στερεώσουν και γὰ δυναμώσουν τὰ λεγόμενα /⁸ κάστροι διὰ φύλαξίν των, διὰ πέντε ἕως στὰ ξύλα⁸³ τῶν ἐχ(θ)ρῶν⁸⁴. Ἀκόμη εὔραμεν τόπον διὰ γὰ τὸν δυναμώ- /⁹ σουν και τὰ λεγόμενα πέντε κάστροι ἐνταμῶς, και λέγουν τὸ ὄνομαν τοῦ τόπου Πέρβα⁸⁵, ὁποῦ ἦτον ἀρχαῖον και /¹⁰ παλαιὸν κάστρον ἀφιερωμένον και στερεόν, εἰς τὴν μέσην τῆς νήσου. Καὶ ὅλοι οἱ ἀνωθεν ὁμοῦ ἀβιδατούρι⁸⁶ και οἰκο- /¹¹ δεσπότες, με ὄλον και καλὸν τὸς θέλημα, κοινὸν ἰσασμὸν ἔδωκαν οἱ ὅλοι τὸν λόγον τὸς⁸⁷ με καλὴν καρδίαν, ὅτι /¹² γὰ κτήσουν τὸ λεγόμενον κάστρον και γὰ κτίσουν και τὸν πύργον, και ἀπὸ τὸν πύργον ἕως τὸ καντούνην, ἐκεῖ

78. Τριβίζου κατὰ τοὺς MM.

79. Τὸ πρόσωπο μὲ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἔγγραφο τῆς 5 Δεκεμβρίου 1453, ἀναφερόμενο «Nicolaio de Coronia, nostro procuratori in insula nostra Langonis» (τῆς Κῶ): βλ. Rayat Malta Library: ὁ.π.φ., 169ν. Ἐπίσης τοῦ Nicolò da Corogna σώζεται στὴ Νίσυρο στέμμα μαρμάρينو (βλ. Gerola, I monumenti, τόμ. 2, σ. 26). Τὸ ἀξίωμα ποὺ κατέχει (διοικητῆς τοῦ ἱπποτικῦ τάγματος γιὰ τὴν γνωστὴ πόλη τῆς Βορείου Ἰταλίας Treviso, ποὺ περιλαμβάνονταν στὸ πρινοάτο τῆς Βενετίας) εἶναι γνωστὸ: βλ. π. χ. J. Delaville Le Roulx, Les Hospitaliers à Rhodes, σ. 25 σημ. 1). Οἱ λέξεις και τῶν ἐξῆς σημαίνουν βέβαια ὅτι ὁ δὲ Κορόνια εἶχε και ἄλλους τίτλους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀναφέρονται. Ἀναποκρίνονται στὸ κλπ. Γιὰ τὸ ἐπώνυμο ἀξίζει γὰ σημαίωσω ὅτι ἀπ' αὐτὸ προέρχεται τὸ νεοελληνικὸ ἐπώνυμο Δακορώνιας (στὴ Μάλτα μάλιστα σήμερα ὑπάρχει ἑλληνικὴ οἰκογένεια μὲ τέτοιο ἐπώνυμο).

80. Ὁ ἱππότης αὐτὸς δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλη πηγὴ. Τὸ περίεργον ἐστὶ Μπουρδέω μᾶλλον εἶναι τὸ de Bordeaux, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ τὸ ἱπποτικὸ τάγμα ὑπῆρχε commandeur de Bordeaux (βλ. J. Delaville Le Roulx, Les Hospitaliers à Rhodes, σ. 144 κλπ.).

81. ἀβιζιταρτούροιοι κατὰ τοὺς MM.

82. Ἐννοεῖται τὸ συμβούλιο τῶν Ἰπποτῶν, τὸ ὁποῖο ἔπαιρνε τὶς ἀποφάσεις μὲ τὸν Μέγα Μάγιστρο.

83. ἕως στ' ξύλα] ἕως τὰ ξύλα κατὰ τοὺς MM.

84. Ὅπως διατυπώνεται ἡ φράση «διὰ πέντε ἕως στ' ξύλα τῶν ἐχθρῶν», σημαίνει ὅτι τὸ κάστρο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε γὰ ἀντέχη σὲ ἐφοδο ἢ πολιορκία ἐχθρικοῦ στόλου ποὺ θ' ἀποτελεῖτο ἀπὸ πέντε ὡς ἕξι πλοῖα.

85. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι σήμερα τὸ τοπωνύμιο αὐτὸ ἀκούγεται και μάλιστα στὸ κέντρο περίπου τῆς Νισύρου, στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Νικιῶν: βλ. Α. Κ. Κοντοβεροῦ, Ὄνόματα τοπείων και περιφερειῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς νήσου Νισύρου, «Νισυριακά», τόμ. 1 (1963), σ. 156—157. Δὲν γνωρίζω ὅμως ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν τὸ παλαιὸ τουλάχιστο κάστρο ποὺ ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο.

86. Ἡ λέξη εἶναι μᾶλλον ἢ ἴδια μὲ τὴν ἀβιζιταρδούροιο ποὺ μνημονεύεται στὸν στίχο 4 τοῦ ἐγγράφου. Νομίζω ὅτι πρόκειται γιὰ ἰταλικὲς λέξεις παρερθαρμένες και ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ visitatore (ἢ avvisatore) μὲ τὴν σημασία ἐδῶ τοῦ ἐπόπτης.

87. οἱ ὄλοι τὸν λόγον τος] οἱ ὄλοι τοῦ λέγοντος κατὰ τοὺς MM.

όπου /¹³ έχει τὸν πόλεμον⁸⁸, καὶ να ἔγεν ὁ τοῖχος πηθαμαῖς δώδεκα τὸ πάχος· καὶ να κάμουν καμήνια δι' ἀσβέστην καὶ /¹⁴ γιστέρνες δια νερόν· καὶ να κουβαλίσουν καὶ τὰ πέντε κάστροι σφάραμαν⁸⁹ διὰ να κάμουν καμήνια δι' ἀσβέστην /¹⁵ καὶ αὐτοὶ να στοχαστοῦν πλέα κοντὰ πλησίον εἰς τὸν τόπον⁹⁰ δι' ἀνάπαυσίν τους· καὶ εἰς τὸ γοργόν να κάμουν τὸ λεγόμενον /¹⁶ ἀσβέστην· καὶ οἱ λεγόμενοι⁹¹ καλοὶ ἄνθρωποι ζητοῦν ἀπὸ τὸν αὐθέντην τὸν μέγαν μαῖστορα διὰ να τοὺς δώσῃ πρωτομάστορην, διὰ /¹⁷ να κτήσῃ τὸ λεγόμενον κάστρον· καὶ διὰ πλέαν ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν τοῦ παρόντος γράμματος ἀπέγραψαν ἴδιο- /¹⁸ χεῖρως οἱ ὄλοι οἰκοδεσπότες καὶ φιτζιάλιοι⁹² μὲ τὴν χεῖραν τος· ὁμοίως⁹³ ζητοῦν καὶ μάστοραν τοῦ καμηνίου διὰ να κάμῃ /¹⁹ τὸν ἀσβέστην.

/²⁰ Ἐγὼ νομικὸς τοῦ Μαντρακίου μαρτυρῶν ὑπέγραψα⁹⁴.

/²¹ Ἐγὼ νομικὸς Ὀργισῆς μαρτυρῶν ὑπέγραψα.

/²² Ἐγὼ παπὰς⁹⁵ τῆς Ἀβίας καὶ καπετάνος τοῦ Ἄργου⁹⁶ μαρτυρῶν ὑπέγραψα.

88. Δύσκολα καταλαβαίνει κανεὶς τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἐγγράφου. Μήπως πρέπει νὰ ἐνοήσουμε ἕναν πύργο στὸ κάστρο, ὁ ὁποῖος θὰ συνδεόταν (μὲ τεῖχος) μὲ ἕναν ἄλλο πύργο στὴν ἀκρῆ, στὴ γωνία (στὸ καντούνι) πρὸς τὴ θάλασσα, ὅπου τὰ ἐχθρικά πλοῖα ἔκαναν ἐπιδρομές;

89. σφάραμεν κατὰ τοὺς MM. Ἡ λέξη σφάραμα μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν Πάτμο, Νάξο, Σίκινο καὶ Ἀνάφη, μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀσβεστόλιθου. Τὴν πληροφορία ὄφειλω στὸν κ. Γάσο Καραναστάση, συντάκτη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμὰ.

90. καὶ αὐτοὶ νὰ στοχαστοῦν πλέα (πλέονα κατὰ τοὺς MM) κοντὰ πλησίον εἰς τὸν τόπον. Ἐδῶ τὸ ρῆμα στοχάζομαι ἔχει, φαίνεται, τὴ σημασία τοῦ συγκεντρώνομαι κάπου, συμμαζεύομαι.

91. καὶ οἱ λεγόμενοι] καὶ ὡς [οἱ] λεγόμενοι κατὰ τοὺς MM.

92. Εἶναι βέβαια ἡ ἰταλικὴ λέξη ufficiale (ἀξιωματοῦχος). Στὸ ἴδιο ἔγγραφο (στ. 7) ἀναφέρονται ἐπίσης οἱ ὀφικιαῖοι (λατιν. officialis).

93. Στίχοι 17—18: καὶ διὰ πλέαν ἀσφάλειαν... ἀπέγραψαν... μὲ τὴν χεῖραν τος· ὁμοίως ζητοῦν] καὶ διὰ πλέονα ἀσφάλειαν... ὑπέγραψαν... μετὰ χεῖραν τος· ὁμοίως ζητοῦν κατὰ τοὺς MM.

94. Οἱ MM ἀκολουθοῦν διαφορετικὴ σειρὰ στὴν ἐκδοσὴ τῶν στίχων 20—25, γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος στίχος, ὅπως τὸν παραθέτουν, εἶναι ἀκατανόητος, πρβλ. καὶ πῶς κάτω σημ. 97. Στὸ ἔγγραφο ὁ στ. 20, ποὺ καλύπτει μισὸ μέρος περίπου τοῦ κανονικοῦ στίχου, συμπληρώνεται, γιὰ τὸ ὑπόλοιπο μισό, ἀπὸ τὸν στίχο 23. Ἀλλὰ ὁ στ. αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τοῦ 20, ἀφοῦ, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρῶτα γράφτηκαν οἱ στίχοι 21 καὶ 22 (κανονικὰ βέβαια εἶναι ἡμιστίχια) καὶ ἔπειτα ἀκολούθησαν οἱ 23—25 (συμπληρωματικὰ ἡμιστίχια τῶν 20—22). Διαφορετικὰ δὲν ἐξηγεῖται ὁ στίχος 25 (πρβλ. καὶ τὴ φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου).

95. Στίχοι 22—24: Ἐγὼ παπὰς] Ἐγὼ Πούπον κατὰ τοὺς MM. Ὅπως βλέπουμε, οἱ MM δὲν διάβασαν σωστὰ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ σημεῖο τοῦ ἐγγράφου. Ἔτσι μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τρεῖς παπάδες (ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἕνας εἶναι καὶ καπετάνος τοῦ Ἄργου, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο χαρακτηρίζονται ὡς νομικοὶ) διευθύνουν τὰ κοινὰ στὰ τρία ἀπὸ τὰ πέντε κάστρα τῆς Νισύρου. Τὸ ὅτι ἦταν παπάδες δὲν εἶναι παράξενο, ἀφοῦ οἱ κληρικοὶ, στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, εἶναι συνήθως ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν περισσότερη μόρφωση καὶ ἀσκιοῦν μεγαλύτερη ἐπιρροή στὸν πληθυσμό.

96. Ἄργου] Ἄγρου κατὰ τοὺς MM. Ἄλλωστε καὶ σήμερα τὸ σχετικὸ τοπωνύμιον εἶναι Ἄργος, τὸ ὁποῖο μάλιστα ἀκούγεται σὲ πάρα πολλὰ σημεῖα τῆς Νισύρου (βλ. Κοντοβεροῦ, Ὀνόματα τοπειῶν, ὅ.π., σ. 141, 142, 143, 144, 145 κλπ.). Ἀξιοσημείωτο ἐξἄλλου εἶναι τὸ ἀξίωμα αὐτὸ (καπετάνος τοῦ

^{/23} Ἐγὼ παπᾶς νομικὸς τῶν Νικίων μαρτυρῶν ὑπέγραφα.

^{/24} Ἐγὼ παπᾶς νομικὸς τῶν Παντονίκων μαρτυρῶν ὑπέγραφα.

^{/25} Καὶ λέγουν καὶ ἀγαποῦν διὰ τὴν Κουκούλλα⁹⁷.

Ὅπως βλέπουμε, οἱ ἴδιοι οἱ Νισύριοι ἀπασχολοῦνται γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πατρίδας τους. Συμφωνοῦν μὲ τοὺς ἀπειταλμένους τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου νὰ ἐνδύξουν τὰ πέντε κάστρα τοῦ νησιοῦ καὶ νὰ κτίσουν ἀκόμη ἕνα ὁ ἄσχυρότερη καὶ ἀσφαλέστερη θέση. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως ἂν τελικὰ κτίστηκε τὸ μεγάλο αὐτὸ κάστρο τῆς Πέρβας, στὸ κέντρο τῆς Νισύρου, ὅπου θὰ κατέφευγαν ὅλοι οἱ κάτοικοι⁹⁸. Ἐχομε πάντως τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσουμε τὴν καλὴ διάθεση καὶ τὸν καλὸ χαρακτήρα τῶν Νισυρίων, γιὰ τὴν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου μέσα στις λίγες σειρές, ἀπὸ τῆς ὁποῖας ἀποτελεῖται τὸ κείμενο αὐτό, δὲν παραλείπουν νὰ τοὺς ξεχωρίσουν γιὰ τὸ «καλὸν τὸς θέλημαν» (στ. 11) καὶ «τὴν καλὴν (τοὺς) καρδίαν» (στ. 11), ἐνῶ δηλώνουν ὅτι πρόκειται γιὰ «καλοὺς ἀνθρώπους» (στ. 16).

Ἄλλὰ τὸ σημαντικότερο ἴσως στοιχεῖο ποὺ ἐπισημαίνουμε στὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν ἰδίων τῶν κατοίκων στὴν τακτοποίηση τῶν ζητημάτων ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦν. Ἐχομε δηλαδὴ μιὰ μορφὴ κοινοτικῆς διοίκησης. Κι αὐτὴ εἶναι, ἀπὸ ὅσο ξέρω, ἡ πρώτη τουλάχιστο μαρτυρία γιὰ τὰ Δωδεκάνησα σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ ἐξέλιξη τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ. Χαρακτηριστικὰ μάλιστα, ὅπως εἶδαμε, τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τὸ ὑπογράφουν «μὲ τὴν χειρὰν τος» (χωρὶς δυστυχῶς νὰ ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα) ὁ νομικὸς τοῦ Μαντρακίου, ὁ νομικὸς τοῦ Ὀργιῆς, ὁ παπᾶς τῆς Ἀβίας καὶ καπετάνιος(!) τοῦ Ἄργου, ὁ παπᾶς νομικὸς τῶν Νικίων καὶ ὁ παπᾶς νομικὸς τῶν Παντονίκων.

Οἱ τίτλοι τῶν πέντε αὐτῶν κοινοτικῶν, θὰ λέγαμε, ἀρχόντων τῆς Νισύρου βεβαιώνουν τῆς σχετικῆς γιὰ τῆς πέντε πόλεις τοῦ νησιοῦ εἰδήσεις τοῦ Buondelmonti καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ὡς τὰ 1453

Ἄργου). Τέτοιο ἀξίωμα, ἀπὸ ὅσο ξέρω, δὲν μαρτυρεῖται σὲ ἄλλες πηγές σχετικῆς μὲ τὴ Νίσυρο.

97. Καὶ λέγουν καὶ ἀγαποῦν (εἰποῦν κατὰ τοὺς MM) διὰ τὴν Κουκούλλα⁹⁷. Ὅπως ἐκδίδουν τὸν στίχο αὐτὸν οἱ MM (σὲ συνέχεια μὲ τὸν στ. 22), δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ περὶ τίνος πρόκειται. Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοσή μας, ὁ στ. αὐτὸς εἶναι ἐντελῶς διαφορητικὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ σημαίνει ὅτι γιὰ τὴν Κουκούλλα (ἕνας ἕκτος κατοικημένος τόπος μέσα στὸ νησί, δευτερεύουσας ἴσως σημασίας, χωρὶς νὰ ἔχη δικό του ἀντιπρόσωπο· βλ. γιὰ τὸ τοπωνύμιο πρὸ κάτω) ὅλοι οἱ προηγούμενοι ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε κάστρων λένε (τὰ ἴδια πράγματα) καὶ συμφωνοῦν (ἀγαποῦν). Δηλαδὴ ὅχι μόνο τὰ πέντε κάστρα, ἀλλὰ καὶ ἡ Κουκούλλα ἢ οἱ κάτοικοι τῆς Κουκούλλας δὲν διαφωνοῦν μὲ τὰ ἀναφερόμενα στὸ ἔγγραφο.

98. Ἐρεπία τουλάχιστο τοῦ κάστρου αὐτοῦ δὲν ἔχω ὑπόψην μου. Πολὺ πιθανὸν νὰ μὴν πρόφτασαν οἱ κάτοικοι νὰ τὸ κτίσουν, γιὰ τὴν γεγονότα ποὺ θ' ἀκολουθήσουν μετὰ τὸ 1453, εἰδικὰ οἱ συνεχῆ τσερκικῆς ἐπιδρομῆς ἐναντίον ὅλων τῶν νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου, δὲν θὰ ἐξασφαλίζον τῆς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις (χρόνο καὶ χρήμα) γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἐνὸς τέτοιου ἔργου.

«Δωδεκανησιακὰ»

B4

τουλάχιστο διατηρούνται αρκετά κατοικημένα κέντρα. Ἀπ' αὐτὰ διακρίνουμε εὐκόλα, καὶ σήμερα ἀκόμη, τὸ Μαντράκι, τὰ Νικιά, τὴν Παντονίκη καὶ τὸ Ἄργος, ἐνῶ ὁ Ὀργισές, ἡ Ἀβία⁹⁹ καὶ ἡ Κουκούλλα¹⁰⁰ εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπιστοῦν στὴν ἐποχὴ μας.

Ὡς ἐδῶ παρακολουθήσαμε τὴν τύχη τῆς Νίσυρου, ἐξ συνδυασμοῦ μὲ τὴς ἱστορικὲς περιπέτειες καὶ τῶν ἄλλων Δωδεκανήσων, ἰδίως τῆς Ρόδου καὶ τῆς Κῶ, ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τοῦ 14ου αἰ., ὅταν οἱ Ἰωαννίτες Ἰππότες πρωτοεμφανίζονται στὰ νησιά αὐτά, ὡς τὸ 1453, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολη πέφτει στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Συνοψίζοντας παρατηροῦμε ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας παρουσιάζουν τὴ Νίσυρο ἀρχικὰ νὰ τὴν διεκδικοῦν Βενετοὶ καὶ Ἰππότες, οἱ ὁποῖοι καὶ τελικὰ ἐδραιώνουν τὴν ἐξουσία τους στὸ νηεὶ μὲ φεουδαρχικὸ σύστημα. Ἡ οἰκονομικὴ ὠστόσο κίνηση φαίνεται κάπως ζωηρὴ καὶ στηρίζεται περισσότερο στὰ γεωργικὰ προϊόντα, ἐνῶ ἡ προσήλωση τῶν κατοίκων πρὸς τὴ γῆ τους πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βασικὴ αἰτία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν κατοικημένων τόπων στὸ μικρὸ αὐτὸ νηεὶ τοῦ Αἰγαίου. Ἐρευνήθηκε ἐξάλλου τὸ πρόβλημα γιὰ τὴ νηυρικὴ καταγωγὴ μιᾶς ἀξιόλογης προσωπικότητας, τοῦ Πέτρου Φιλάρχη, ποὺ ἐμφανίζεται στὸ προκείμενιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ὡς πάπας Ἀλέξανδρος Ε', στὴς ἀρχῆς τοῦ 15ου αἰ., ἐξ μιᾶς ἐποχῆς κρίσιμης γιὰ τὸν καθολικὸ κόσμον τῆς Δύσης. Ἐπισημάνουμε ἐπίσης μιὰ ἐνδιαφέρουσα μορφή κοινωτικοῦ θεσμοῦ στὴ Νίσυρο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ.

Τὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ εἶναι δύσκολα. Τὴ ζωὴ στὴ μικρὴ Νίσυρο θὰ ταράξουν ἀλλεπάλληλες τουρκικὲς ἐπιδρομές, λεηλασίαι καὶ ἐρηνώσεις¹⁰¹, ὡς τὴν ὑποταγὴ στοὺς Τούρκους τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1522¹⁰². Μέσα ὁμως ἀπὸ τὴς καταστροφῆς καὶ τὴς στάκτες τὸ νηεὶ θὰ ἐπιζῆσει γιὰ νὰ δῆ καλύτερες μέρες.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Ν. ΤΣΙΡΠΙΑΝΑΗΣ

99. Κατὰ τὸν Gerola, *I monumenti medioevali*, τόμ. 2, σ. 22 σημ. 3, ὁ Ὀργισές ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸν Ἐμπορειό. Ἡ Ἀβία ἴσως εἶναι τὸ Παλαιό-καστρο, τὸ ὁποῖο πραγματικὰ δὲν μνημονεύεται στὸ ἔγγραφο αὐτό.

100. Ἀκούγονται πολλὰ τέτοια τοπωνύμια στὴ Νίσυρο, ὅπως ἡ Κουκκούλλα (ἔτσι) τῆς Τάβλας τοῦ Γιαλοῦ, ἡ Κουκκούλλα τοῦ Λαπαρδᾶ, ἡ Κουκκούλλα τοῦ Πλαγιτοῦ, ἡ Κουκούλλα, Κουκκούλλα τ' Ἀη Γιάννη, Κουκκούλλα: βλ. Κοτσοβερσοῦ, *Ὀνόματα τοπειῶν*, ἔ. π., σ. 138, 141, 146, 159.

101. Βλ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, Συμβεβλή στὴν ἱστορία τοῦ νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου, «Σύμμεικτα» (τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), τόμ. 1 (1966), σ. 191-192, ὅπου οἱ σχετικὲς εἰδήσεις.

102. Βλ. Ε. Rossi, *Assedio e conquista di Rodi nel 1522*, Roma 1927, σ. 18.